

Murray Bookchin*

Ο Εθνικισμός και το «Εθνικό Ζήτημα»**

Ένα από τα πιο ενοχλητικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Αριστερά (όπως και να την ορίσουμε) είναι ο ρόλος που έπαιξε ο εθνικισμός στην κοινωνική εξέλιξη, καθώς και ο ρόλος που έπαιξαν τα αιτήματα των λαών για πολιτιστική ταυτότητα και πολιτική κυριαρχία. Για την Αριστερά του 19ου αιώνα, ο εθνικισμός θεωρείτο ως ένα πρωταρχικά ευρωπαϊκό θέμα που αφορούσε την παγίωση των εθνικών κρατών στην καρδιά του καπιταλισμού. Μόνο δευτερευόντως θεωρείτο, όταν θεωρείτο, ως ο αντιιμπεριαλιστικός και προφανώς αντικαπιταλιστικός εκείνος αγώνας στον οποίο θα μετεξελισσόταν τον 20ό αιώνα.

Αυτό δεν σήμαινε ότι η Αριστερά του 19ου αιώνα ευνοούσε την ιμπεριαλιστική λεηλασία στον αποικιοκρατούμενο κόσμο. Στις αρχές του αιώνα μας, εξ' όσων γνωρίζω, κανείς σοβαρός ριζοσπάστης στοχαστής δε θεωρούσε ως ευλογία τις προσπάθειες των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων να καταστείλουν τα κινήματα αυτοδιάθεσης στις αποικίες. Η Αριστερά χλεύαζε και συνήθως κατήγγειλε τους αλαζονικούς ισχυρισμούς των ευρωπαϊκών δυνάμεων ότι έφεραν την «πρόοδο» στις «βάρβαρες» περιοχές του κόσμου. Οσον αφορά το Μάρξ, μπορεί οι απόψεις του για τον ιμπεριαλισμό να ήταν διαφορετικές, αλλά η σκέψη του δεν έπαυσε ποτέ να χαρακτηρίζεται από μια γνήσια αποστροφή απέναντι στα βάσανα που οι γηγενείς πληθυσμοί υπέφεραν στα χέρια των ιμπεριαλιστών. Οι αναρχικοί, από την πλευρά τους, χωρίς καμιά σχεδόν εξαίρεση, ήταν πολύ εχθρικοί απέναντι στον ισχυρισμό ότι η Ευρώπη αποτελούσε το φάρο του πολιτισμού για τον κόσμο. Ωστόσο, παρόλο που η Αριστερά, σύσσωμη χλεύαζε τους «εκπολιτιστικούς» ισχυρισμούς των ιμπεριαλιστών στα τέλη του περασμένου αιώνα, αντιμετώπιζε γενικά τον εθνικισμό σαν επίμαχο θέμα. Το «εθνικό ζήτημα», για να χρησιμοποιήσω την παραδοσιακή ορολογία, αποτελούσε αντικείμενο σοβαρής διαμάχης, ιδιαίτερα όταν εμπλέκονταν θέματα τακτικής.

* Ο Murray Bookchin είναι καθηγητής της Κοινωνικής Οικολογίας, ιδρυτής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας στο Βερμόντ (ΗΠΑ). Γράφει και διδάσκει σε θέματα που αφορούν τη σχέση μεταξύ κοινωνικών και οικολογικών προβλημάτων από το 1952. Είναι συγγραφέας 14 βιβλίων κυρίως πάνω σε θέματα κοινωνικής οικολογίας, οικοφιλοσοφίας και οικοαναρχισμού. Μεταξύ των τελευταίων βιβλίων του περιλαμβάνονται: *Urbanization without cities*, (Black Rose, 1992), *Remaking Society* (Black Rose, 1989 — υπό έκδοση από τις εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ) και *The Philosophy of Social Ecology* (Black Rose, 1990 — υπό έκδοση από τις εκδόσεις Κοινωνία και Φύση).

** Το άρθρο γράφτηκε ειδικά για την *Κοινωνία και Φύση*. (Μάρτης 1993). Copyright (C) 1993, Murray Bookchin.

Ομως, κατά γενική ομολογία, οι αριστεροί δε θεωρούσαν τον εθνικισμό, που φτάνει στην τελειώσή του με τη δημιουργία των κρατών-εθνών, ως το απαύγασμα του μέλλοντος της ανθρωπότητας σε μια κολλεκτιβιστική ή κομμουνιστική κοινωνία. Πράγματι, η μοναδική αρχή στην οποία συμφωνούσε η Αριστερά της περιόδου πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και της περιόδου του μεσοπολέμου, ήταν η πίστη στο ότι την ανθρωπότητα μοιράζονται όλοι/ες —ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους ως μελών διαφορετικών πολιτιστικών, εθνοτικών ή με βάση το φύλο ομάδων— και η πίστη στην αλληλοσυμπληρωματικότητα των ατόμων μέσα σε μια ελεύθερη κοινωνία, ως ορθολογικών ανθρώπινων όντων που χαρακτηρίζονται από την ικανότητα για συνεργασία, τη βούληση να μοιράζονται τους υλικούς πόρους, και το φλογερό αίσθημα συγκινησιακής ταύτισης με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Η «Διεθνής», ο κοινός ύμνος σοσιαλδημοκρατών, σοσιαλιστών και αναρχικών τέλειωνε με τη συγκινητική ιαχή, «Θα γίνει η “Διεθνής” το γένος των ανθρώπων». Η Αριστερά επέλεξε το διεθνές προλεταριάτο σαν το ιστορικό υποκείμενο της σύγχρονης κοινωνικής αλλαγής, όχι στη βάση της ιδιότητάς του ως κοινωνικής τάξης, ή λόγω της ιδιαιτερότητάς του ως ενός εκ των συστατικών στοιχείων της αναπτυσσόμενης καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά στη βάση της ανάγκης του να πραγματοποιήσει την καθολικότητα και την παγκοσμιότητα, ώστε να καταργήσει την ταξική κοινωνία — δηλαδή στη βάση της αναγνώρισης του προλεταριάτου ως της κοινωνικής τάξης που οδηγούμενη από την αναγκαιότητα να καταργήσει τη μισθωτή δουλειά καταργεί την υποδούλωση ως τέτοια. Ο καπιταλισμός έφερε το ιστορικό «κοινωνικό ζήτημα» της ανθρώπινης εκμετάλλευσης στην τελική και πιο προχωρημένη μορφή του. «Είναι η τελική σύγκρουση!» αντιχούσε η «Διεθνής», με μια αίσθηση οικουμενικής δέσμευσης, μιας δέσμευσης που κανένα επαναστατικό κίνημα δε θα μπορούσε πλέον να αγνοήσει χωρίς να υπονομεύσει τις δυνατότητες του περάσματος από την «προϊστορία» των βάρβαρων ταξικών συμφερόντων στην «αληθινή ιστορία» μιας καθολικά χειραφετημένης ανθρωπότητας.

Αυτά ήταν τα κοινά στοιχεία που συνέδεαν την προπολεμική και μεσοπολεμική Αριστερά και ιδιαίτερα τις διάφορες σοσιαλιστικές τάσεις. Η προεξάρχουσα σημασία που απέδωσαν ιστορικά οι αναρχικοί στην κατάργηση του κράτους, τον κατ'εξοχήν φορέα της ιεραρχικής καταπίεσης, τους οδήγησε κατ'ευθείαν στην απόρριψη του κράτους-εθνους και του εθνικισμού γενικά, όχι μόνο διότι ο εθνικισμός διαχωρίζει τα ανθρώπινα όντα εδαφικά, πολιτιστικά και οικονομικά, αλλά και διότι πάντα ακολουθούσε τη συγκρότηση του σύγχρονου κράτους και χρησίμευε για να το δικαιώνει ιδεολογικά.

Το ενδιαφέρον εδώ είναι η διεθνιστική παράδοση που διαδραμάτισε έναν τόσο ξεκάθαρο ρόλο στην Αριστερά του περασμένου —και του πρώτου τρίτου του τωρινού— αιώνα, και η μετάλλαξη της παράδοσης αυτής σ' ένα πολύ προβληματικό «ζήτημα», ιδιαίτερα στα γραπτά της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Λένιν. Δεν πρόκειται καθόλου για «ζήτημα» ελάσσονος σημασίας. Αρκεί μόνο να αναλογιστούμε

την απόλυτη σύγχυση που το περιβάλλει στις μέρες μας, καθώς ο αιώνας πλησιάζει στο τέλος του —όπου ένας άγρια μισαλλόδοξος εθνικισμός υπονομεύει τη διεθνιστική παράδοση της Αριστεράς— για να αναγνωρίσουμε τη σημασία του. Η άνοδος εθνικισμών οι οποίοι εκμεταλλεύονται τις φυλετικές, θρησκευτικές και παραδοσιακές πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων ακόμα και των πιο ασήμαντων γλωσσικών και ημιφυλετικών διαφορών —για να μη μιλήσουμε για τις διαφορές που προσδιορίζονται από την κοινωνική ταυτότητα των φύλων ή τις σεξουαλικές προτιμήσεις— σηματοδοτεί τον αποπολιτισμό της ανθρωπότητας, την υποχώρηση σε μια εποχή όπου ο αριθμός των δακτύλων με τον οποίο οι άνθρωποι έκαναν το σταυρό τους καθόριζε εάν αυτοί και οι γείτονές τους θα αλληλοσφάζονταν σε αιματηρές συγκρούσεις, όπως επισήμανε ο Νίκος Καζατζάκης στο έργο του *Ζορμπάς*.

Αυτό που είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι η Αριστερά δεν έβλεπε πάντα τον εθνικισμό σαν ένα οπισθοδρομικό αίτημα. Η σύγχρονη Αριστερά, αυτή που είναι σήμερα, πολύ συχνά ασπάζεται άκριτα το σύνθημα «εθνική απελευθέρωση», σύνθημα που συχνά αντηχούσε στις γραμμές της χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το θεμελιώδες ιδανικό για το οποίο μιλούσε η «Διεθνής». Οι εκκλήσεις για την «ταυτότητα» της φυλής, που τονίζουν με διαπεραστικό τρόπο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ομάδων, χάριν της συγκέντρωσης οπαδών, αποτελούν μια προσπάθεια που απαρνείται το πνεύμα της «Διεθνούς» και τον παραδοσιακό διεθνισμό της Αριστεράς. Η ίδια η έννοια του εθνικισμού, και η φύση της σχέσης του με τον κρατισμό, εγείρει, ιδιαίτερα σήμερα, ζητήματα για τα οποία η Αριστερά δεν έχει τίποτα άλλο να προτείνει, εκτός από τις εκκλήσεις για «εθνική απελευθέρωση».

Εάν οι σημερινοί/ες αριστεροί/ες χάσουν κάθε ίχνος μνήμης μιας καλιότερης διεθνιστικής Αριστεράς (για να μη μιλήσουμε για τη μνήμη της ιστορικής ανάδυσης της ανθρωπότητας μέσα από το ζωϊκό παρελθόν της και της μακραίωνης ανάπτυξης της μακριά από βιολογικές πραγματικότητες —όπως η εθνικότητα, το φύλο και οι ηλικιακές διαφορές— προς μια κατεύθυνση αληθινά κοινωνικών δεσμών, βασισμένων στην ιδιότητα του πολίτη, στην ισότητα και στην οικουμενική αίσθηση μιας κοινής ανθρωπιάς) τότε ο μέγας ρόλος που ο Διαφωτισμός προσέδωσε στο Λόγο θα μπορούσε να θεθεί υπό σοβαρότατη αμφισβήτηση. Χωρίς μια μορφή ανθρωπίνης συνένωσης που να μπορεί να αντισταθεί και κατ' ελπίδα να ξεπεράσει τον εθνικισμό σ' όλες τις δημοφιλείς εκδοχές του (συνένωση, που μπορεί να πάρει τη μορφή μιας αναδιαμορφωμένης Αριστεράς, μιας νέας πολιτικής, μιας κοινωνικής ελευθεριακής ιδεολογίας, ενός επαναφυπνισμένου ανθρωπισμού, μιας ηθικής αλληλοσυμπλήρωσης) τότε κάθε τι που δικαιολογημένα μπορούμε να αποκαλέσουμε πολιτισμό, στην πραγματικότητα το ίδιο το ανθρώπινο πνεύμα, μπορεί κάλλιστα να εξαφανιστεί, πολύ πριν μας συντρίψουν ένας πυρηνικός πόλεμος, οι αυξανόμενες οικολογικές κρίσεις ή, γενικότερα, ένας πολιτιστικός βαρβαρισμός που συγκρίνεται μόνο με τις καταστροφικότερες περιόδους της ιστορίας. Ενόψει, λοιπόν, του διογκούμενου εθνικισμού των ημε-

ρών μας, λίγες προσπάθειες θα ήταν περισσότερο σημαντικές από την εξέταση της φύσης του εθνικισμού και την κατανόηση του αποκαλούμενου «εθνικού ζητήματος», όπως το έχει ερμηνεύσει η Αριστερά στις διάφορες μορφές της, όλα αυτά τα χρόνια.

Ιστορική θεώρηση

Το επίπεδο της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι δυνατόν να υπολογισθεί, κατά ένα μεγάλο μέρος, από το βαθμό που οι άνθρωποι αναγνωρίζουν την ενότητα που μοιράζονται. Πράγματι, η προσωπική ελευθερία συνίσταται βασικά στην ικανότητά μας να επιλέγουμε φίλους, εταίρους, συνεταιίρους, και, γενικά, άτομα για σχέσεις, μη λαμβάνοντας υπόψη τις βιολογικές τους διαφορές. Αυτό που μας κάνει ανθρώπους — εκτός της ικανότητάς μας να συλλογίζομαστε σε υψηλό επίπεδο γενίκευσης, να συνεργαζόμαστε μέσα σε ευμετάβλητους κοινωνικούς θεσμούς και να αναπτύσσουμε ένα πολύ συμβολικό σύστημα επικοινωνίας — είναι η κοινή γνώση της ανθρώπινης υπόστασής μας (*humanitas*). Τα αληθινά λόγια του Γκαίτε, τόσο αντιπροσωπευτικά του πνεύματος του Διαφωτισμού, ακόμα μας κατατρέχουν ως κριτήριο της ανθρώπινης υπόστασής μας:

«Υπάρχει ένα επίπεδο πολιτισμού όπου το εθνικό μίσος εξαφανίζεται και όπου στέκεται κανείς σε κάποιο βαθμό πάνω από τα έθνη και συναισθάνεται την ευτυχία και τη δυστυχία του γειτονικού λαού σαν την ευτυχία και δυστυχία του δικού του λαού»¹.

Εάν ο Γκαίτε θεσπίζει εδώ ένα κριτήριο αυθεντικής ανθρωπιάς — και ασφαλώς μπορεί να απαιτήσει κανείς περισσότερα από τα ανθρώπινα όντα από το να συμπίσχουν απλώς με το «δικό τους λαό» — τότε, σύμφωνα μ' αυτό το κριτήριο, η ανθρωπότητα στα πρώτα βήματά της ήταν λιγότερο από ανθρώπινη. Μολονότι μερικοί παλαβοί στο σημερινό οικολογικό κίνημα ζητούν «επιστροφή στην πνευματικότητα της Πλειστόκαινης περιόδου» είναι πολύ πιθανό ότι θα εύρισκαν μια τέτοια «πνευματικότητα» πολύ «απνευματική» στην πραγματικότητα. Στις προϊστορικές εποχές, που πιθανότατα χαρακτηρίζονταν από κοινωνική οργάνωση με βάση την ομάδα και τη φυλή, τα ανθρώπινα όντα ήταν, «πνευματικά» (ή άλλως πώς), πρώτα και πάνω απ' όλα, μέλη της άμεσης οικογένειας, δεύτερον μέλη μιας ομάδας και, τελικά, μέλη μιας φυλής. Το κριτήριο συμμετοχής σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, πέρα από την οικογενειακή ομάδα, ήταν όμως, πάλι, ο δεσμός συγγένειας: τα μέλη μιας φυλής συνδέονταν κοινωνικά μεταξύ τους από πραγματικές ή φανταστικές σχέσεις αίματος. Αυτός ο «όρκος αίματος» (*blood oath*), σε συνδυασμό με άλλα «βιολογικά χαρακτηριστικά» όπως το φύλο και η ηλικία, καθόριζε και τα δικαιώματα του καθενός, τις υποχρεώσεις του και στην πραγματικότητα την ίδια

1. Το απόσπασμα αναφέρεται στο βιβλίο του Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution: a Biographical History*, τρίτη αναθ. έκδοση, (N.Y., The Dial Press, 1961), σελ. 578.

του την ταυτότητα εντός της φυλετικής κοινωνίας.

Επιπλέον, πολλές — και ίσως οι περισσότερες — φυλετικές ενώσεις και ομάδες θεωρούσαν ως ανθρώπινα όντα μόνο αυτούς με τους οποίους είχαν δώσει μαζί τον «όρκο αίματος». Πράγματι, η φυλή συχνά αναφερόταν στον εαυτό της με το χαρακτηρισμό «Ο Λαός», προσωνυμία που εξέφραζε τη διεκδίκηση της ανθρώπινης υπόστασης αποκλειστικά από τη φυλή. Οι άλλοι, όσοι δηλαδή ήταν εκτός του μαγικού κύκλου των πραγματικών ή μυθικών δεσμών αίματος της φυλής, ήταν «ξένοι» και επομένως, κατά κάποιο τρόπο, όχι ανθρώπινα όντα. Ο «όρκος αίματος» και η χρήση της προσωνυμίας «Ο Λαός» για τον αυτοκαθορισμό της, συχνά έφερε τη μια φυλή σε αντίθεση με τις άλλες, οι οποίες από την πλευρά τους διεκδικούσαν κι αυτές αποκλειστικά για τον εαυτό τους την ιδιότητα της ανθρώπινης υπόστασης και να είναι «Ο Λαός», κι αυτό συνέβαινε ακόμα και μεταξύ λαών που μοιράζονταν κοινά γλωσσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά.

Στην πραγματικότητα, η φυλετική κοινωνία ήταν φοβερά δύσπιστη απέναντι σ' οποιονδήποτε δεν αποτελούσε μέλος της. Σε πολλές περιοχές, πριν κάποιος ξένος διασχίσει τα σύνορα, έπρεπε να περιμένει υποτακτικά και υπομονετικά την πρόσκληση από κάποιο γερνότερο μέλος ή από το μάγο της φυλής που διεκδικούσε την κυριαρχία επί της περιοχής αυτής. Χωρίς τη φιλοξενία, η οποία γενικά θεωρείτο ως μια ημιθηρησκευτική αρετή, κάθε ξένος διακινδύνευε τη ζωή του και τη σωματική του ακεραιότητα στο έδαφος της φυλής. Γι αυτό και πριν από την παροχή καταλύματος και τροφής έπρεπε να προηγηθούν ιεροτελεστικές πράξεις που δήλωναν εμπιστοσύνη ή καλή θέληση. Η χειραψία που ανταλλάσσουμε σήμερα ίσως να έχει την καταγωγή της σε μια συμβολική έκφραση που υποδήλωνε ότι το δεξί χέρι δεν κρατούσε όπλα.

Οι πόλεμοι αποτελούσαν ενδημικό φαινόμενο μεταξύ των προϊστορικών προγόνων μας, καθώς και μεταξύ των ύστερων ιθαγενών κοινοτήτων. Κι αυτό, σε αντίθεση με την φανατικά υποστηριζόμενη άποψη από διάφορους λευκούς μεσοαστούς ευρωαμερικανούς στις μέρες μας, για την δήθεν ειρηνική συμβίωση των «οικολογικών πρωτόγονων». Όταν ομάδες πρωτόγονων, ψάχνοντας για τροφή, εξαντλούσαν τις δυνατότητες κυνηγιού εντός της συνηθισμένης περιοχής τους, όπως συχνά συνέβαινε, τότε συνήθως ήταν περισσότερο από πρόθυμοι να εισβάλλουν στην περιοχή της γειτονικής ομάδας και να διεκδικήσουν τους πόρους της για τον εαυτό τους. Μετά, μάλιστα, την εμφάνιση αδελφοτήτων μεταξύ των πολεμιστών, ο πόλεμος απέκτησε πολιτισμικά καθώς και οικονομικά χαρακτηριστικά, ούτως ώστε οι νικητές δεν αρκούσαν πλέον στην ήττα των πραγματικών ή κατ' επιλογήν «εχθρών» τους, αλλά κυριολεκτικά τους εξολόθρευαν, όπως μαρτυρεί η περίπτωση της σχεδόν γενοκτονίας των Ινδιάνων της φυλής Huron από τη γλωσσικά και πολιτιστικά συγγενή φυλή των Iroquois.

Οι μεγάλες αυτοκρατορίες της Μέσης Ανατολής και της Ανατολής κατέκτησαν,

ειρήνευσαν και καθυπόταξαν πολλές διαφορετικές εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες, μεταβάλλοντας έτσι ξένους λαούς σε ταπεινούς υπηκόους δεσποτικών μοναρχιών. Ωστόσο, ο πιο σημαντικός παράγοντας που διάβρωσε τον ιθαγενή τοπικισμό ήταν η εμφάνιση της πόλης. Η ακμή της αρχαίας πόλης, είτε της δημοκρατικής πόλης, όπως η Αθήνα, είτε της ρεπουμπλικάνικης, όπως η Ρώμη, σηματοδότησε μια νέα κοινωνική κατάσταση. Σ' αντίθεση με τον τοπικιστικό, και προσανατολισμένο προς την οικογένεια, κόσμο της φυλής και του χωριού, οι δυτικές πόλεις δομούνται όλο και περισσότερο στη βάση της οικιστικής εγγύτητας και των κοινών οικονομικών συμφερόντων. Μια «δεύτερη φύση» (όπως την αποκαλούσε ο Κικέρων) από ανθρωπιστικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς, δεσμούς άρχισε να αντικαθιστά την παλαιά μορφή κοινωνικής οργάνωσης που βασιζόταν στην «πρώτη φύση» των βιολογικών δεσμών και των δεσμών αίματος, όπου οι κοινωνικοί ρόλοι και οι υποχρεώσεις των ατόμων εδράζονταν μάλλον στην οικογένειά τους, στην πατριά τους, στο γένος τους και τα παρόμοια, παρά σε ενώσεις της δικής τους επιλογής.

Από ετυμολογική άποψη, η λέξη «πολιτική» προέρχεται από την ελληνική λέξη *πολιτικά*, που υποδηλώνει μια δραστηριότητα κατά την οποία οι πολίτες διαμορφώνουν την πολιτική της κοινότητας ή της πόλης, και σε συνέχεια την εφαρμόζουν, κατά κανόνα, σαν τμήμα των δημόσιων καθηκόντων τους. Μολονότι για τη συμμετοχή στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής απαιτείτο τυπικά η ιδιότητα του πολίτη, πόλεις όπως η δημοκρατική Αθήνα ήταν ανοιχτές στους ξένους επισκέπτες, ιδιαίτερα στους εξειδικευμένους τεχνίτες και τους ικανούς εμπόρους από άλλες εθνοτικές κοινότητες. Στον περίφημο Επιτάφιο του ο Περικλής διακήρυξε:

«Την πόλη μας την κρατούμε ανοιχτή σε όλους και δε διώχνουμε ποτέ ξένο κανένα, για να τον εμποδίσουμε να μάθει ή να ιδεί κάτι, που αν δεν το κρύβαμε και το έβλεπε κάποιος από τους εχτρούς μας θα μπορούσε τάχα να ωφεληθεί. Γιατί εμείς την πίστη μας τη στηρίζουμε όχι στις ετοιμασίες τόσο και στα ξεγελάσματα, όσο στην ψυχική από μας τους ίδιους δύναμη, όταν είναι να ενεργήσουμε. Υστερα στην ανατροφή εκείνοι (οι Σπαρτιάτες) από παιδιά ακόμα με άσκηση σκληρή κυνηγούν να φανούν άντρες, ενώ εμείς περνούμε τη ζωή μας ανέγνοιαστα, κι όμως τραβούμε σε ίδια μεγάλους κιντύνους χωρίς καθόλου πιο μικρήν ορμή»².

Στην εποχή του Περικλή, η αθηναϊκή αυτή ελευθεροφροσύνη ήταν ασφαλώς ακόμα περιορισμένη (σε μικρότερο, πάντως, βαθμό από το παρελθόν) από μια γενικά πλασματική αντίληψη των πολιτών περί των κοινών προγόνων τους. Παρ' όλα αυτά είναι δύσκολο να αγνοήσουμε το γεγονός ότι η *Πολιτεία*, το αριστούργημα διαλεκτικής του Πλάτωνα, έχει τη μορφή διαλόγου που διεξάγεται στην οικία του Κέφαλου, του οποίου η οικογένεια ήταν μέτοικη στον Πειραιά, το λιμάνι της Αθήνας όπου

2. Thucydides, *The Peloponnesian War*, βιβλ. 2, κεφ. 4. (Το απόσπασμα από τον Επιτάφιο του Περικλή σε μετάφραση Ι.Θ. Κακριδή, Εστία, 1986).

τότε ζούσαν οι περισσότεροι ξένοι. Ωστόσο στον ίδιο το διάλογο, που λαμβάνει χώρα μεταξύ ενός πολίτη και ενός ξένου, η διαφορά κοινωνικής θέσης δεν εμποδίζει σε τίποτα την ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων.

Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Καρακάλλας, έκανε «πολίτες» της Ρώμης όλους τους ελεύθερους ανθρώπους της Αυτοκρατορίας παρέχοντάς τους ίσα δικαιώματα εμπρός στο νόμο, κάνοντας οικουμενικές κατ' αυτόν τον τρόπο τις ανθρώπινες σχέσεις, παρά τις διαφορές γλώσσας, εθνότητας, παράδοσης και τύπου κατοικίας. Ο Χριστιανισμός, παρά τα ελαττώματά του, εντούτοις, διακήρυξε την ισότητα όλων των ανθρώπινων ψυχών ενώπιον του Θεού, δηλαδή έναν επουράνιο «εξισωτισμό», ο οποίος, σε συνδυασμό με τις ανοιχτές μεσαιωνικές πόλεις, θεωρητικά, καταργούσε τα τελευταία υπολείμματα προγονικής καταγωγής, την εθνότητα και την παράδοση, που διαιρούσαν τα ανθρώπινα όντα μεταξύ τους.

Δε χρειάζεται να τονίσουμε ότι, στην πράξη, τα χαρακτηριστικά αυτά εξακολούθησαν να παραμένουν και διάφοροι λαοί διατηρούσαν την παραδοσιακή αφοσίωση στα χωριά τους, στις τοπικές κοινότητές τους, ακόμα δε και στις πόλεις τους, αντισταθμίζοντας τα ισχνά ρωμαϊκά και —ιδιαίτερα— τα χριστιανικά ιδανικά για μια παγκόσμια ανθρωπότητα (humanitas). Ο ενιαίος μεσαιωνικός κόσμος ήταν, από άποψη δικαίου, κατακερματισμένος σε αναρίθμητες βαρονείες και αριστοκρατικά φέουδα, που πρόσδεναν την αφοσίωση του τοπικού πληθυσμού σε συγκεκριμένη περιοχή, ή στο πρόσωπο του τοπικού άρχοντα, φέρνοντας συχνά σε αντιπαράθεση λαούς που πολιτισμικά και εθνοτικά ήταν συγγενείς αλλά ζούσαν σε διαφορετικές περιοχές. Η Καθολική Εκκλησία βρισκόταν σε αντιπαράθεση μ' αυτές τις τοπικιστικές εξουσίες, όχι μόνο για δογματικούς λόγους, αλλά και για να είναι σε θέση να επεκτείνει την εξουσία του Πάπα σ' όλο τον χριστιανικό κόσμο. Οσον αφορά την κοσμική εξουσία, δύστροποι αλλά ισχυροί μονάρχες όπως ο Ερρίκος ο II της Αγγλίας προσπάθησαν να επιβάλουν τη «βασιλική ειρήνη» σε μεγάλες εδαφικές περιοχές υποτάσσοντας, με διάφορους βαθμούς επιτυχίας, τους ευγενείς που πολεμούσαν μεταξύ τους. Ετσι, ο Πάπας και ο Βασιλιάς είχαν κοινό στόχο τη μείωση του παραδοσιακού τοπικισμού, παρά το γεγονός ότι ταυτόχρονα μονομαχούσαν μεταξύ τους για τον έλεγχο ακόμα ευρύτερων περιοχών του φεουδαρχικού κόσμου.

Ωστόσο, οι αυθεντικοί πολίτες έπαιρναν ενεργό μέρος στην κλασική πολιτική δραστηριότητα, σε πολλά μέρη της Ευρώπης, κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Οι δημότες των μεσαιωνικών πόλεων που είχαν δημοκρατική διακυβέρνηση ήταν στην ουσία έξοχοι τεχνίτες. Τα καθήκοντα των συντεχνιών τους και των πολύπλοκα διαρθρωμένων επαγγελματικών αδελφοτήτων, δεν ήταν μόνο οικονομικά αλλά και ηθικά. Πράγματι, αποτελούσαν τη δομική βάση για μια γνήσια ηθική οικονομία. Οι συντεχνίες, όχι μόνο «αστυνόμευαν» τις τοπικές αγορές, καθόριζαν «δίκαιες τιμές» και διασφάλιζαν την υψηλή ποιότητα των αγαθών που παρήγαγαν τα μέλη τους, αλλά και συμμετείχαν σε δημόσια και θρησκευτικά φεστιβάλ, ως ξεχωριστές οντότητες με

τα δικά τους λάβαρα, βοηθούσαν στη χρηματοδότηση και στην κατασκευή δημόσιων κτιρίων, φρόντιζαν για την πρόνοια των οικογενειών των μελών τους που είχαν αποθάνει, συνέλεγαν χρήματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς και συμμετείχαν στην πολιτοφυλακή για την άμυνα της κοινότητάς τους. Οι πόλεις τους συχνά απελευθέρωναν όσους δουλοπάροικους κατέφευγαν σ' αυτές, φρόντιζαν για την ασφάλεια των ταξιδιωτών και υπεράσπιζαν σθεναρά τις πολιτικές τους ελευθερίες. Το πώς συντελέστηκε τελικά η διαφοροποίηση των πληθυσμών των πόλεων σε πλούσιους και φτωχούς, σε ισχυρούς και ανίσχυρους και σε «εθνικιστές» που υποστήριζαν τη μοναρχία απέναντι στους ληστρικούς ευγενείς, όλα αυτά συνιστούν ένα πολύπλοκο δράμα το οποίο δεν μπορώ να συζητήσω στο πλαίσιο του άρθρου αυτού.

Κατά καιρούς και κατά τόπους ορισμένες πόλεις δημιούργησαν μορφές ενώσεων που δεν ήταν ούτε έθνη ούτε τοπικιστικές βαρонеίες. Επρόκειτο για συνομοσπονδίες μεταξύ πόλεων που διήρκεσαν για αιώνες, όπως η Χανσεατική Λίγκα και οι ελβετικές συνομοσπονδίες των καντονίων. Άλλες διήρκεσαν λιγότερο, όπως οι προσπάθειες δημιουργίας συνομοσπονδίας ελεύθερων πόλεων από το ισπανικό κίνημα των κομμουνάρων (Comunero), στις αρχές του 16ου αιώνα. Μόλις τον 17ο αιώνα, ιδιαίτερα με τον Κρόμγουελ στην Αγγλία και το Λουδοβίκο τον 14ο στη Γαλλία, οι υπέρμαχοι της συγκεντρωτικής εξουσίας, τής μιας ή τής άλλης μορφής, άρχισαν τελικά να τεμαχίζουν την Ευρώπη σε μόνιμα κράτη-έθνη.

Τα κράτη-έθνη, επιτρέψτε μου να επισημάνω, είναι κράτη, όχι μόνο έθνη. Η εγκαθίδρουσή τους σημαίνει ότι η εξουσία επενδύεται σ' έναν συγκεντρωτικό, επαγγελματικό και γραφειοκρατικό μηχανισμό που ασκεί το κοινωνικό μονοπώλιο της οργανωμένης βίας, ιδιαίτερα με τη μορφή του στρατού και της αστυνομίας. Το κράτος αποδιαρθρώνει την αυτονομία των τοπικών κοινοτήτων και των επαρχιών με την πανίσχυρη εκτελεστική του εξουσία και στα ρεπουμπλικανικά κράτη με τη νομοθετική του εξουσία, τα μέλη της οποίας εκλέγονται ή διορίζονται για να εκπροσωπούν ένα καθορισμένο αριθμό «εκλογέων». Ο πολίτης σε μια αυτοδιοικούμενη τοπική κοινότητα εξαφανίζεται μέσα σ' ένα ανώνυμο συνθύλευμα ατόμων, που πληρώνουν τους δέοντες φόρους, σε αντάλλαγμα των «υπηρεσιών» που προσφέρει το κράτος. Η «πολιτική», στο πλαίσιο του κράτους-έθνους, εντοπίζεται σ' ένα σύνολο ανταλλακτικών σχέσεων όπου οι εκλογείς, γενικά, προσπαθούν να πάρουν ανταλλάγματα γι' αυτά που πληρώνουν στην «πολιτική» αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Ο εθνικισμός, σαν μορφή διευρυμένου φυλετισμού, ενδυναμώνει το κράτος παρέχοντας σ' αυτό την αφοσίωση ενός λαού που έχει γλωσσικές, εθνοτικές και πολιτισμικές συγγένειες. Στην πραγματικότητα, ο εθνικισμός νομιμοποιεί το κράτος, παρέχοντας σ' αυτό μία λαϊκή βάση από φαινομενικά κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία σχετίζονται με τη βιολογία και την παράδοση. Δεν ήταν ο αγγλικός λαός που δημιούργησε την Αγγλία αλλά οι Αγγλοι μονάρχες και οι συγκεντρωτικοί άρχοντες, όπως ακριβώς ήταν οι Γάλλοι βασιλιάδες και η γραφειοκρατία τους που σφρηγιάτησαν το γαλλικό έθνος.

Πράγματι, μέχρις ότου η οικοδόμηση του κράτους άρχισε να αποκτά νέο σφρίγος στο 15ο αιώνα, η ύπαρξη κρατών-εθνών στην Ευρώπη ήταν μάλλον καινοφανής. Ακόμα κι όταν η συγκεντρωτική εξουσία, βασισμένη στον ελάχιστο παρανομαστή κοινών γλωσσικών χαρακτηριστικών, άρχισε να καλλιεργεί τον εθνικισμό σ' όλη τη δυτική Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, η μοίρα του εθνικισμού ήταν πολύ αμφίβολη. Ο συνομοσπονδισμός παρέμεινε ως μία βιώσιμη εναλλακτική λύση απέναντι στο κράτος-έθνος, ακόμα και κατά το δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα. Μόλις πριν 120 χρόνια, το 1871, η Κομμούνα του Παρισιού κάλεσε όλες τις κομμουνές της Γαλλίας να σχηματίσουν μια συνομοσπονδιακή δυαδική εξουσία, σε αντίθεση προς τη νεοπαγή Τρίτη Δημοκρατία. Τελικά, το κράτος-έθνος νίκησε σ' αυτή την πολύπλοκη σύγκρουση και ο κρατισμός συνδέθηκε στενά με τον εθνικισμό. Στις αρχές του αιώνα μας, στην ουσία, δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ τους.

Εθνικισμός και Αριστερά

Ριζοσπάστες θεωρητικοί και ακτιβιστές της Αριστεράς αντιμετώπισαν με πολύ διαφορετικούς τρόπους το πλήθος των ιστορικών και ηθικών προβλημάτων που ήγαιρε ο εθνικισμός, σε σχέση με τις προσπάθειες οικοδόμησης μιας κομμουνιστικής κοινωνίας. Από ιστορική άποψη, οι πρώτες αριστερές προσπάθειες διερεύνησης του εθνικισμού σαν πρόβλημα, που εμπόδιζε την έλευση μιας ελεύθερης και δίκαιης κοινωνίας, προήλθαν από διάφορους αναρχικούς θεωρητικούς. Ο Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν φαίνεται ότι ουδέποτε αμφισβήτησε το ιδανικό της ανθρώπινης αλληλεγγύης, μολονότι ουδέποτε αρνήθηκε το δικαίωμα σ' ένα λαό να έχει τη δική του πολιτιστική μοναδικότητα κι ακόμα το δικαίωμα αποχώρησης από κάθε είδος «κοινωνικού συμβολαίου», υπό τον όρο ότι μ' αυτόν τον τρόπο δεν παραβιάζονταν τα δικαιώματα κάποιου άλλου λαού. Μολονότι ο Προυντόν απεχθανόταν τη δουλεία—παρατηρούσε σαρκαστικά ότι ο αμερικανικός Νότος «με τη Βίβλο στο χέρι καλλιεργεί τη δουλεία», ενώ ο αμερικανικός Βορράς «ήδη δημιουργεί ένα προλεταριάτο»—εντούτοις, αναγνώρισε το δικαίωμα της Συνομοσπονδίας (των Νότιων Πολιτειών) να αποχωρήσει από την Ένωση, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1861-65).

Γενικότερα, οι απόψεις του Προυντόν περί συνομοσπονδισμού τον οδήγησαν να αντιταχθεί στα εθνικιστικά κινήματα της Πολωνίας, της Ουγγαρίας και της Ιταλίας. Οι αντιεθνικιστικές του αντιλήψεις όμως κάμπτονταν κατά κάποιο τρόπο κάτω από το βάρος του δικού του φιλο-γαλλισμού, όπως σημείωσε αργότερα ο Γάλλος σοσιαλιστής Ζαν Ζωρές. Ο Προυντόν φοβόταν τη δημιουργία ισχυρών κρατών-εθνών γύρω από τη Γαλλία. Ομως ο ίδιος αποτελούσε επίσης, με το δικό του τρόπο, προϊόν του Διαφωτισμού. Το 1862 έγραφε:

«Ποτέ δε θα βάλω την αφοσίωσή μου προς τη χώρα μου πριν από τα δικαιώματα του Ανθρώπου. Εάν η γαλλική κυβέρνηση συμπεριφέρεται άδικα απέναν-

ντι σ' οποιονδήποτε λαό, θλίβομαι βαθύτατα και διαμαρτύρομαι μ' όποιο τρόπο μπορώ. Εάν η Γαλλία τιμωρείται για τα σφάλματα των ηγετών της, σκύβω το κεφάλι μου και λέω από τα βάθη της ψυχής μου, «*Merito haec patimur*» (καλά να πάθουμε)»³.

Παρά το γαλλικό του σοβινισμό, τα «δικαιώματα του ανθρώπου» παρέμειναν πάντα πρωταρχικής σημασίας για τον Προυτόν. Ούτε ξεχνούσε το γεγονός ότι η Ινδία και η Κίνα ήταν «στο έλεος των βαρβάρων»⁴, σύμφωνα με τα λόγια του. Έτσι, ρωτούσε σχετικά τον Herzen:

«Νομίζεις ότι είναι ο γαλλικός εγωϊσμός, το μίσος για την ελευθερία, η περιφρόνηση προς τους Πολωνούς και τους Ιταλούς, που με κάνουν να χλευάζω και να μην έχω εμπιστοσύνη σ' αυτή την κοινότητα λέξη *εθνικότητα*, που τόσο ευρύτατα χρησιμοποιείται και κάνει τόσο πολλούς αχρείους, αλλά και τόσο πολλούς έντιμους πολίτες, να λένε ανοησίες; Για όνομα του Θεού... μην προσβάλλεσαι τόσο εύκολα. Διότι διαφορετικά θα πρέπει να πω και για σένα ό,τι λέω εδώ και έξι μήνες για το φίλο σου τον Γαριβάλδη: γενναίος, αλλά μυαλό κουκούτσι»⁵.

Ο διεθνισμός του Μιχαήλ Μπακούνιν ήταν το ίδιο emphatic όσο κι αυτός του Προυτόν, αν και οι απόψεις του χαρακτηρίζονται, επίσης, από κάποια ασάφεια και αμφιλογία. Έγραφε σχετικά ο Μπακούνιν:

«Μόνο αυτή η αρχή που είναι καθολική και κοινή σ' όλους τους ανθρώπους μπορεί να αποκαλείται ανθρώπινη αρχή... η εθνικότητα διαχωρίζει τους ανθρώπους και επομένως δεν αποτελεί αρχή... τίποτα δεν είναι πιο επιζήμιο, και ταυτόχρονα πιο θανάσιμο, για το λαό από το να ασπάζεται την πλασματική αρχή της εθνικότητας σαν το άπαν των ιδανικών του... η εθνικότητα δεν είναι μια καθολική ανθρώπινη αρχή... Θα πρέπει να θέσουμε την ανθρώπινη, καθολική δικαιοσύνη υπεράνω όλων των εθνικών συμφερόντων. Και θα πρέπει μια για πάντα να εγκαταλείψουμε την κίβδηλη αρχή της εθνικότητας, που ανακάλυψαν πρόσφατα οι δυνάστες της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Πρωσσίας με σκοπό να συντρίψουν την κυρίαρχη αρχή της ελευθερίας»⁶.

3. Βλ. Pierre-Joseph Proudhon, *La Federation et l'unité en Italie* (1962), σελ. 122-25, στο βιβλίο του Stewart Edwards, (επιμ.), *Selected Writings of Pierre-Joseph Proudhon*, (Garden City, N.Y., Anchor Books, 1969), σελ. 188-89.

4. Γράμμα του Προυτόν στον Dulieu με ημερομηνία 30 Δεκ. 1860. Δημοσιεύτηκε στο *Correspondence*, τομ. 10, σελ. 275-76 και επαναδημοσιεύεται στο βιβλίο του Stewart, *Selected Writings*, ο.π σελ. 185.

5. Γράμμα του Proudhon στον Alexander Herzen, (21.4.1861) όπως δημοσιεύεται στο *Correspondence* τομ. 11, σελ. 22-24, στο βιβλίο του Stewart, *Selected Writings*, σελ. 191.

6. Όλα τα αποσπάσματα του Μπακούνιν είναι από το βιβλίο του P. Maximoff, (επιμ.), *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism*, (N.Y. Free Press of Glencoe, Λονδίνο: Collier-Macmillan Ltd. 1953), σελ. 324-35.

Ωστόσο ο Μπακούνιν έγραψε επίσης ότι η εθνικότητα «είναι ένα ιστορικό, τοπικό γεγονός, το οποίο όπως όλα τα πραγματικά και αβλαβή γεγονότα, έχει το δικαίωμα να διεκδικήσει γενική αποδοχή». Κι όχι μόνο αυτό, αλλά χαρακτηρίζει την εθνικότητα σαν «φυσικό γεγονός» που αξίζει «σεβασμού». Ίσως η έφεσή του προς τη ρητορεία να τον οδήγησε να πει για τον εαυτό του ότι ήταν «πάντα ειλικρινής πατριώτης όλων των καταπιεσμένων πατριδών». Ωστόσο, υποστήριξε ότι το δικαίωμα κάθε εθνικότητας «να ζει σύμφωνα με τη δική της φύση» πρέπει να γίνει σεβαστό, εφ' όσον αυτό το «δικαίωμα» αποτελεί «απλώς φυσική συνέπεια της γενικής αρχής της ελευθερίας».

Δε θα έπρεπε να παραγνωρίσουμε τις λεπτές διακρίσεις που βρίσκουμε στις παρατηρήσεις του Μπακούνιν, λόγω αυτής της φαινομενικής αντίφασης. Ο Μπακούνιν διατύπωσε μια γενική αρχή που είναι ανθρώπινη, μια αρχή που συντέμνεται και παραβιάζεται εν μέρει από μη κοινωνικά, ή «βιολογικά», γεγονότα τα οποία, καλώς ή κακώς, πρέπει να πάρουμε ως δεδομένα. Το να είναι κανείς εθνικιστής σημαίνει ότι είναι λιγότερο ανθρώπινος, αλλά αυτό είναι επίσης αναπόφευκτο στο βαθμό που τα άτομα είναι προϊόντα ξεχωριστών πολιτιστικών παραδόσεων, περιβάλλοντος και νοοτροπιών. Το ίδιο το γεγονός της «εθνικότητας» επισκιάζεται από μία **ανώτερη** καθολική αρχή, σύμφωνα με την οποία, οι άνθρωποι αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως μέλη του ίδιου είδους και επιδιώκουν μάλλον να ενισχύσουν τα κοινά τους σημεία παρά την «εθνική» τους διαφορετικότητα.

Τέτοιες ανθρωπιστικές αρχές πάθησαν, γενικά, πολύ στα σοβαρά από τους αναρχικούς και ιδιαίτερα, από το μεγαλύτερο αναρχικό κίνημα της σύγχρονης εποχής, τους Ισπανούς αναρχικούς. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1880 μέχρι τον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο του 1936-39, το αναρχικό κίνημα της Ισπανίας αντιτάχτηκε όχι μόνο απέναντι στον κρατισμό και στον εθνικισμό αλλά ακόμα και στον τοπικισμό σ' όλες του τις μορφές. Παρά την τεράστια απήχηση που είχε το κίνημα στην Καταλωνία, οι Ισπανοί αναρχικοί έβαλαν με συνέπεια την ανώτερη ανθρώπινη αρχή της κοινωνικής απελευθέρωσης υπεράνω της εθνικής απελευθέρωσης και αντιτάχτηκαν απέναντι στις εθνικιστικές τάσεις εντός της Ισπανίας, που τόσο συχνά διαίρεσαν τους Βάσκους, τους Καταλάνους, τους Ανδαλουσιανούς και τους Γαλικιούς και τους δίχαζαν, ιδιαίτερα, από τους Καστιλιάνους, που πολιτισμικά κυριαρχούσαν επί των μειονοτήτων της χώρας. Πράγματι, η λέξη «Ιβηρικός» μάλλον παρά «Ισπανός», που εμφανίζεται στο όνομα Ιβηρική Αναρχική Ομοσπονδία (Iberian Anarchist Federation - FAI), χρησίμευε για να εκφράζει όχι μόνο το χαρακτήρα της αλληλεγγύης που αγάλιαζε ολόκληρη τη **χερσόνησο** αλλά και την αδιαφορία απέναντι στις εθνικές και τοπικές διακρίσεις μεταξύ Ισπανίας και Πορτογαλίας. Οι Ισπανοί αναρχικοί καλλιέργησαν την Εσπεράντο σαν «παγκόσμια» ανθρώπινη γλώσσα, με πολύ μεγαλύτερο ενθουσιασμό από οποιαδήποτε άλλη σημαντική ριζοσπαστική τάση, ενώ η «παγκόσμια αδελφότητα» παρέμεινε διαρκές ιδανικό του κινήματός τους, όπως άλλωστε ιστορικά συνέβη με τα περισσότερα αναρχικά κινήματα μέχρι σήμερα.

Πριν από το 1914, οι μαρξιστές και η Δεύτερη Διεθνής γενικά είχαν παρόμοιες πεποιθήσεις, παρά την άνθιση του εθνικισμού το 19ο αιώνα. Κατά την άποψη των Μαρξ και Εγγελς, το παγκόσμιο προλεταριάτο δεν είχε πατρίδα. Αυθεντικά ενιαίο ως κοινωνική τάξη, είχε σαν ιστορική αποστολή να καταργήσει όλες τις μορφές ταξικής κοινωνίας. Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο τελειώνει με την ηχηρή έκκληση: «εργάτες όλων των χωρών, Ενωθείτε!». Στα έργα τους (τα οποία ο Μπακούνιν μετέφρασε στα ρωσικά) ο Μαρξ και ο Εγγελς διακήρυξαν:

«Στους εθνικούς αγώνες των προλεταρίων διαφόρων χωρών, (οι κομμουνιστές) επισημαίνουν και φέρουν στο προσκήνιο τα κοινά συμφέροντα ολόκληρου του προλεταριάτου, ανεξάρτητα από εθνικότητα»⁷... «οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα. Δεν μπορούμε να τους αφαιρέσουμε αυτό που δεν έχουν»⁸.

Η στήριξη που ο Μαρξ και ο Εγγελς έδωσαν στους «εθνικο-απελευθερωτικούς» αγώνες, ουσιαστικά, είχε στρατηγικό χαρακτήρα και προέκυπτε πρωταρχικά από τις γεωπολιτικές και οικονομικές τους αντιλήψεις, παρά από κάποια ευρύτερη κοινωνική αρχή. Επί παραδείγματι, υποστήριξαν σθεναρά τον αγώνα της Πολωνίας να κερδίσει την ανεξαρτησία της από τη Ρωσία, επειδή ήθελαν να εξασθενίσουν τη ρωσική αυτοκρατορία, η οποία στην εποχή τους ήταν η ισχυρότερη αντεπαναστατική δύναμη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Κι απ' την άλλη μεριά ήθελαν μια Γερμανία ενωμένη, επειδή ένα συγκεντρωτικό, πανίσχυρο κράτος-έθνος θα έδινε στη Γερμανία αυτό που ο Εγγελς αποκάλεσε σε μια επιστολή του προς τον Καρλ Κάουτσκι το 1882 «τη φυσιολογική πολιτική συγκρότηση της ευρωπαϊκής αστικής τάξης».

Ομως, οι πρόδηλες ομοιότητες μεταξύ της διεθνιστικής ρητορείας των Μαρξ και Εγγελς στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο και του διεθνισμού των αναρχικών θεωρητικών και κινημάτων δε θα πρέπει να επιτρέψουν τη συγκάλυψη των σημαντικών διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο αυτές μορφές σοσιαλισμού, διαφορών που επρόκειτο να παίξουν σημαντικό ρόλο στις διαμάχες τους. Οι αναρχικοί ήταν ηθικοί σοσιαλιστές (με οποιαδήποτε έννοια), που πίστευαν στις καθολικές αρχές της «αδελφούσνης του ανθρώπου» (brotherhood of man) και στην «αδελφότητα» (fraternity)⁹, αρχές που ο «επιστημονικός σοσιαλισμός» του Μαρξ περιφρονούσε χαρακτηριζοντάς τις σαν «αφαιρέσεις». Αργότερα, ακόμα και όταν ο Μαρξ και ο Εγγελς μιλούσαν ευρύτερα για την ελευθερία και τους καταπιεσμένους, θεωρούσαν τη χρήση φαινομενικά «ανακριβών» λέξεων όπως «εργάτες» και «άνθρωποι του μόχθου» σαν υπόρρητη απόρριψη του σοσιαλισμού ως «επιστήμης». Αντίθετα, επέμεναν

7. Karl Marx and Friedrich Engels, «Manifesto of the Communist Party» στην έκδοση *Selected Works*, том. 1 (Μόσχα, 1969), σελ. 120.

8. Στο ίδιο, σελ. 124.

9. Παρά το γεγονός ότι εδώ χρησιμοποιούνται λέξεις αρσενικού γένους —προϊόν της εποχής του Μπακούνιν— προφανώς μπορούν να ερμηνευθούν ότι σημαίνουν γενικά ολόκληρη την ανθρωπότητα.

στη χρήση της λέξης *προλεταριάτο*, που τη θεωρούσαν πολύ πιο αυστηρά επιστημονική, λέξη που αναφερόταν ειδικά σ' αυτούς που παρήγαγαν υπεραξία.

Πράγματι, σ' αντίθεση με αναρχικούς θεωρητικούς όπως ο Προυντόν, ο οποίος θεωρούσε ως καταστροφή την επέκταση του καπιταλισμού και την προλεταριοποίηση της προβιομηχανικής αγροτιάς και των βιοτεχνών, ο Μαρξ και ο Εγγελς υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό τις εξελίξεις αυτές, καθώς και τη συγκρότηση μεγάλων συγκεντρωτικών εθνικών κρατών όπου θα μπορούσαν να ανθίσουν οικονομίες της αγοράς. Θεωρούσαν τις εξελίξεις αυτές όχι μόνο επιθυμητές, επειδή ενθάρρυναν την οικονομική ανάπτυξη, αλλά και αναντικατάστατες στη δημιουργία των προϋποθέσεων για το σοσιαλισμό, επειδή προωθούσαν τον καπιταλισμό. Παρά την υποστήριξη που έδιναν στον προλεταριακό διεθνισμό, υποτιμούσαν τις «αφηρημένες» καταγγελίες του εθνικισμού ως τέτοιου, ή τις περιφρονούσαν ως βασικά «ηθικιστικές». Μολονότι ο διεθνισμός προς το συμφέρον της ταξικής αλληλεγγύης παρέμεινε επιθυμητός στόχος για το Μαρξ και τον Εγγελς, οι απόψεις τους έρχονταν υπόρρητα σε αντίθεση με τη στήριξη που έδιναν στην καπιταλιστική οικονομική επέκταση και την ανάγκη της, τον προηγούμενο αιώνα, για συγκεντρωτικά κράτη-έθνη. Είχαν την άποψη ότι το κράτος-έθνος ήταν καλό ή κακό, στο βαθμό που προωθούσε ή εμπόδιζε την επέκταση του κεφαλαίου, την προώθηση των «παραγωγικών δυνάμεων» και την προλεταριοποίηση των προβιομηχανικών πληθυσμών. Κατ' αρχήν, έβλεπαν με δυσπιστία τα εθνικιστικά αισθήματα των Ινδιάνων, των Κινέζων, των Αμερικανών και των υπόλοιπων λαών του μη καπιταλιστικού κόσμου, των οποίων οι προκαπιταλιστικές κοινωνικές μορφές θα μπορούσαν να αποτελέσουν εμπόδιο στην καπιταλιστική επέκταση. Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι η Ιρλανδία φαίνεται να αποτέλεσε την εξαίρεση του κανόνα στην προσέγγιση αυτή. Ο Μαρξ, ο Εγγελς και το μαρξιστικό κίνημα στο σύνολό του αναγνώρισαν το δικαίωμα των Ιρλανδών για εθνική ανεξαρτησία, κυρίως, για συναισθηματικούς λόγους και ειδικότερα επειδή θα δημιουργούσε προβλήματα στον αγγλικό ιμπεριαλισμό, ο οποίος κυριαρχούσε τότε στην παγκόσμια αγορά. Βασικά, μέχρι την επίτευξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας, οι μαρξιστές θεωρούσαν σαν «ιστορικά προοδευτική» τη συγκρότηση μεγάλων, και όλο και πιο συγκεντρωτικών, εθνικών κρατών στην Ευρώπη.

Αν πάρουμε ως δεδομένη την εργαλειακή γεωπολιτική τους άποψη δε θα πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι ο Μαρξ και ο Εγγελς ουσιαστικά υποστήριξαν τις προσπάθειες του Μπίσμαρκ να ενοποιήσει τη Γερμανία. Η εκφρασμένη απέχθειά τους απέναντι στις μεθόδους που χρησιμοποιούσε ο Μπίσμαρκ και απέναντι στους αριστοκράτες γαιοκτήμονες, τα συμφέροντα των οποίων εκπροσωπούσε, δε θα πρέπει, κατά την άποψή μου, να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Θα έβλεπαν με καλό μάτι την προσάρτηση της Δανίας από τη Γερμανία και υποστήριξαν την ενσωμάτωση μικρότερων ευρωπαϊκών εθνοτήτων, όπως των Τσέχων και των Σλάβων, στη συγκεντρωτική Αυστρο-Ουγγαρία, καθώς και την ενοποίηση της Ιταλίας σ' ένα κράτος-έθνος, για να διευρύνουν το πεδίο της αγοράς και της καπιταλιστικής κυριαρχίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Ούτε θα πρέπει να αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Μαξ και ο Ενγκελς υποστήριξαν το στρατό του Μπίσμαρκ στο Γαλλο-πρωσικό πόλεμο του 1870 (τουλάχιστον μέχρι του σημείου όπου ο στρατός του πέρασε τα γαλλικά σύνορα και περικύκλωσε το Παρίσι το 1871), παρά την αντίθεση των πιο πιστών οπαδών τους στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, του Wilhelm Liebknecht και του August Bebel. Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι τα επιχειρήματα των Μαξ και Ενγκελς επρόκειτο να επικαλεστούν αργότερα, όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι Ευρωπαίοι μαρξιστές, που διαφοροποιήθηκαν από τους συντρόφους τους οι οποίοι τάχτηκαν κατά του πολέμου, για να υποστηρίξουν τις αντίστοιχες εθνικές τους στρατιωτικές προσπάθειες. Πριν από τον πόλεμο, οι Γερμανοί σοσιαλδημοδράτες υποστήριξαν τον Κάιζερ ως προμαχώνα απέναντι στη ρωσική «ασιατική» βραβρότητα —προφανώς σε αγαστή σύμπτωση με τις απόψεις των Μαξ και Ενγκελς— ενώ οι Γάλλοι σοσιαλιστές (καθώς και ο Κροπότκιν από τη Βρετανία και αργότερα τη Ρωσία) επικαλέστηκαν την παράδοση της Γαλλικής Επανάστασης για να την αντιπαραθέσουν απέναντι στον «πρωσικό милитарισμό».

Παρά την ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι η Ρόζα Λούξεμπουργκ ήταν πιο αναρχική σε σχέση με τους καθαρόαιμους μαρξιστές, στην πραγματικότητα αντιτάχτηκε σθεναρά απέναντι στα κίνητρα που στήριζαν τις αναρχικές μορφές σοσιαλισμού και ήταν πολύ πιο δογματική μαρξίστρια απ' όσο γενικά πιστεύεται. Η αντίθεσή της απέναντι στον πολωνικό εθνικισμό και στο Πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Pilsudski (που ζητούσε την εθνική ανεξαρτησία της Πολωνίας) καθώς και η εχθρική της στάση απέναντι στον εθνικισμό γενικά, μολονότι αξιοθαύμαστη και θαρραλέα, βασιζόταν πρωταρχικά, όχι σε κάποια αναρχική πίστη στην «αδελφότητα του ανθρώπου», αλλά σε παραδοσιακά μαρξιστικά επιχειρήματα. Συγκεκριμένα, η θέση της δεν ήταν παρά επέκταση της επιθυμίας των Μαξ και Ενγκελς για ενοποιημένες αγορές και για συγκεντρωτικά κράτη σε βάρος των Ανατολικοευρωπαϊκών εθνικοτήτων, μολονότι η ίδια έδινε στην άποψή της κάποια διαφορετική χροιά.

Προς το γύρισμα του αιώνα, νέες εξελίξεις πέρασαν στο προσκήνιο και συντέλεσαν στη μεταβολή των απόψεων της Λούξεμπουργκ. Η Λούξεμπουργκ, όπως πολλοί σοσιαλδημοκράτες θεωρητικοί της εποχής της, συμμεριζόταν την πεποίθηση ότι ο καπιταλισμός είχε περάσει από μια προοδευτική σε μια, βασικά, αντιδραστική φάση. Δηλαδή, ο καπιταλισμός είχε πάψει πλέον να είναι μια ιστορικά προοδευτική οικονομική τάξη πραγμάτων και είχε γίνει αντιδραστικός, επειδή είχε πια εκπληρώσει την «ιστορική» του αποστολή να προωθήσει την τεχνολογία και να δημιουργήσει ένα προλεταριάτο με ταξική, ή ακόμα και επαναστατική, συνείδηση. Ο Λένιν συστηματοποίησε το συμπέρασμα αυτό στο διάσημο έργο του *Ιμπεριαλισμός: το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*.

Ετσι, και ο Λένιν και η Λούξεμπουργκ κατήγγειλαν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σαν ιμπεριαλιστικό και διέρρηξαν τις σχέσεις τους με όλους τους σοσιαλιστές που υποστήριξαν την Αντάντ και τις Κεντρικές Δυνάμεις, χλευάζοντάς τους σαν «σοσιαλ-

πατριώτες». Εκεί όπου ο Λένιν διέφερε χτυπητά από τη Λούξεμπουργκ (εκτός από το πασιγνώστο ζήτημά της άποψής του για τη συγκεντρωτική κομματική οργάνωση), ήταν στο πώς, από αυστηρά «ρεαλιστική» άποψη, το «εθνικό ζήτημα» θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ενάντια στον καπιταλισμό, στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Για το Λένιν, οι εθνικοί αγώνες των οικονομικά υπανάπτυκτων και αποικιοκρατούμενων χωρών για απελευθέρωση από τις αποικιακές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης και της Τσαρικής Ρωσίας, είχαν εγγενή προοδευτικό χαρακτήρα, στο βαθμό που εξυπηρετούσαν το στόχο της υπονόμευσης της εξουσίας του κεφαλαίου. Μ' άλλα λόγια, η υποστήριξη που έδινε ο Λένιν στους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες ουσιαστικά δεν ήταν λιγότερο πραγματιστική σε σχέση μ' αυτή άλλων μαρξιστών, όπως της ίδιας της Λούξεμπουργκ. Για την ιμπεριαλιστική Ρωσία, που καταλλήλως χαρακτηρίστηκε ως «φυλακή των εθνών», ο Λένιν συνηγορούσε υπέρ του άνευ όρων δικαιώματος των μη ρωσικών λαών για απόσχιση και σχηματισμό των δικών τους κρατών-εθνών. Από την άλλη μεριά, υποστήριζε, εάν οι Ρώσοι σοσιαλδημοκράτες πετύχαιναν να κάνουν την προλεταριακή επανάσταση, τότε, οι μη Ρώσοι σοσιαλδημοκράτες στις αποικιοκρατούμενες από τη Ρωσία χώρες θα ήταν υποχρεωμένοι να συνηγορήσουν υπέρ κάποιου είδους ομοσπονδιακής ένωσης με τη «μητέρα πατρίδα».

Γι' αυτό, μολονότι η συλλογιστική του Λένιν και της Λούξεμπουργκ ήταν παρόμοια, οι δύο μαρξιστές εξήγαν ριζικά διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το «εθνικό ζήτημα» και τον ορθό τρόπο επίλυσής του. Ο Λένιν απαιτούσε να γίνει σεβαστό το δικαίωμα της Πολωνίας να εγκαθιδρύσει το δικό της κράτος-έθνος, ενώ η Λούξεμπουργκ ήταν αντίθετη, με το επιχείρημα ότι το νέο κράτος θα ήταν οπισθοδρομικό και οικονομικά μη βιώσιμο. Ο Λένιν, όπως ο Μαρξ και ο Ενγκελς, υποστήριζε κι αυτός την ανεξαρτησία της Πολωνίας, όμως για πολύ διαφορετικούς, αν και εξίσου πραγματιστικούς, λόγους. Κατά τη διάρκεια του ρωσικού εμφύλιου πολέμου ο Λένιν δεν τήρησε τη θέση του για το δικαίωμα απόσχισης, όπως δείχνει κατάφωρα ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε τη Γεωργία, που ήταν ένα πολύ ξεχωριστό έθνος το οποίο υποστήριξε τους Μενσεβίκους, μέχρις ότου εξαναγκάστηκε από το σοβιετικό καθεστώς να αποδεχτεί κάποια εγγώρια παραλλαγή του μπολσεβικισμού. Μόνο στα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γεωργίας είχε αποκτήσει τον έλεγχο του κράτους, ο Λένιν αντιτάχτηκε στην προσπάθεια του Στάλιν να υποτάξει το Κόμμα της Γεωργίας στο Ρωσικό. Επρόκειτο φυσικά για μια κατ' εξοχήν σύγκρουση μεταξύ κομμάτων, που ελάχιστα αφορούσε το γεωργιανό πληθυσμό ο οποίος ήταν φιλομενσεβικός. Ο Λένιν δεν έζησε αρκετά για να συγκρουστεί με το Στάλιν πάνω σ' αυτό το ζήτημα, καθώς και πάνω σ' άλλες πολιτικές και οργανωτικές πρακτικές.

Δύο προσεγγίσεις στο Εθνικό Ζήτημα

Οι μαρξιστικές και οι μαρξιστικο-λενινιστικές συζητήσεις πάνω στο «εθνικό ζήτημα»

μα» μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άφησαν, επομένως, μια πολύ μπερδεμένη κληρονομιά που επηρέασε τη διαμόρφωση της πολιτικής απέναντι στο θέμα, όχι μόνο της παλαιάς Αριστεράς της δεκαετίας του '20 και του '30, αλλά και της Νέας Αριστεράς της δεκαετίας του '60. Είναι σημαντικό να διασαφηνίσουμε εδώ ότι αναρχικοί και μαρξιστές ανέπτυξαν εντελώς διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα του εθνικισμού. Ο αναρχισμός, αν εξαιρέσουμε ορισμένες εκδοχές του, προέβαλε *ουμανιστικούς*, και βασικά *ηθικούς* λόγους για να αντιταχθεί στα κράτη-έθνη που τροφοδοτούσαν τον εθνικισμό. Πιο συγκεκριμένα, οι αναρχικοί είχαν την άποψη ότι οι εθνικές διακρίσεις έτειναν να οδηγούν στο σχηματισμό κρατών και στην υπονόμευση της ενότητας της ανθρωπότητας, στον τοπικισμό και στην ενίσχυση των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων μάλλον παρά της καθολικότητας της ανθρώπινης κατάστασης. Αντίθετα, ο μαρξισμός, ως «σοσιαλιστική επιστήμη», απέφευγε τέτοιες ηθικές «αφαιρέσεις».

Ακόμη, σ' αντίθεση με την αναρχική απόρριψη του κράτους και της συγκεντρωτικότητας, οι μαρξιστές, όχι μόνο υποστήριζαν το συγκεντρωτικό κράτος, αλλά και επέμεναν για την «ιστορικά προοδευτική» φύση του καπιταλισμού και της οικονομίας της αγοράς, η οποία απαιτούσε συγκεντρωτικά κράτη-έθνη, τόσο σαν εγχώριες αγορές, όσο και σαν μέσα για να καταρτηθούν όλοι οι εσωτερικοί φραγμοί στο εμπόριο, που είχαν δημιουργήσει οι τοπικές και περιφερειακές πολιτικές εξουσίες. Οι μαρξιστές γενικά θεωρούσαν τις εθνικές φιλοδοξίες των καταπιεσμένων λαών σαν θέμα πολιτικής στρατηγικής, απέναντι στο οποίο θα έπρεπε να αντιταχθούν ή το οποίο θα έπρεπε να υποστηρίξουν για αυστηρά πραγματιστικούς λόγους, ανεξάρτητα από κάθε ευρύτερο ηθικό κριτήριο.

Επομένως, μέσα στην Αριστερά, διαμορφώθηκαν δύο ξεχωριστές προσεγγίσεις απέναντι στον εθνικισμό. Ο ηθικός αντι-εθνικισμός των αναρχικών υπεραμυνόταν της ενότητας της ανθρωπότητας. Ετσι, ενώ αναγνώριζε τις πολιτιστικές διαφορές, ταυτόχρονα, ήταν άτεγκτα αντίθετος απέναντι στο σχηματισμό κρατών-εθνών. Από την άλλη μεριά, οι μαρξιστές υποστήριζαν, ή ήταν αντίθετοι απέναντι στις εθνικιστικές διεκδικήσεις που προέρχονταν κυρίως από προκαπιταλιστικές κουλτούρες, με βάση διάφορους πραγματιστικούς και γεωπολιτικούς λόγους. Αυτή η διάκριση δεν έχει την πρόθεση να είναι ούτε σκληρή ούτε εσπευσμένη. Στην Αυστρο-ΟΥγγαρία, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σοσιαλιστές ήταν σθεναρά πολυεθνικοί, συνέπεια του γεγονότος ότι η προπολεμική αυτοκρατορία αποτελείτο από πολλούς διαφορετικούς λαούς. Οι σοσιαλιστές υποστήριζαν τη δημιουργία συνομοσπονδιακής σχέσης (θέση που βρισκόταν πολύ κοντά στην άποψη των αναρχικών) μεταξύ των γερμανόφωνων ηγετών της αυτοκρατορίας και των σλαβόφωνων κυρίως λαών της. Το εάν οι σοσιαλιστές θα σεβόντουσαν τα δικά τους ιδανικά στην πράξη, κατά τρόπο πιο συνεπή σε σχέση με τη στάση που τήρησε ο Λένιν έναντι των θέσεων του μετά την επιτυχία της «προλεταριακής επανάστασης», είναι φυσικά κάτι που δε θα μάθουμε ποτέ. Η αρχική αυτοκρατορία εξαφανίστηκε το 1918 και ο φαι-

νομενικός ελευθεριακός χαρακτήρας του «Αυστρο-Ουγγρικού Μαρξισμού», όπως τον αποκαλούσαν, έγινε αμφισβητήσιμος κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Θα πρέπει να προσθέσω ότι το Φεβρουάριο του 1934 στη Βιέννη, οι Αυστριακοί σοσιαλιστές, προς τιμή τους, σ' αντίθεση με τα άλλα κινήματα εκτός από το ισπανικό, αντιστάθηκαν δυναμικά απέναντι στα πρωτοφασιστικά φαινόμενα, με αιματηρές συγκρούσεις στους δρόμους. Το κίνημα όμως ουδέποτε επανέκτησε την επαναστατική του ορμή μετά την αποκατάστασή του το 1945.

Εθνικισμός και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος

Η Αριστερά του μεσοπολέμου, η αποκαλούμενη Παλαιά Αριστερά, θεωρούσε τον ραγδαία επερχόμενο πόλεμο εναντίον της ναζιστικής Γερμανίας σαν συνέχιση του «Μεγάλου Πολέμου» του 1914-1918. Οι αντισταλινιστές μαρξιστές προέβλεψαν μια σύντομη σύγκρουση που θα κατέληγε σε προλεταριακές επαναστάσεις, ακόμα πιο σαρωτικές απ' αυτές της περιόδου 1917-21. Είναι σημαντικό ότι ο Τρότσκι διακινδύνευσε την ίδια τη προσήλωσή του στον ορθόδοξο μαρξισμό στη βάση αυτών των υπολογισμών: εάν ο πόλεμος δεν έληγε μ' αυτό το αποτέλεσμα, υποστήριζε ο Τρότσκι, τότε όλες οι λογικές προϋποθέσεις πάνω στις οποίες στηριζόταν ο ορθόδοξος μαρξισμός θα έπρεπε να επανεξεταστούν και ενδεχομένως να αναθεωρηθούν ριζικά. Ο θάνατος του Τρότσκι το 1940 απέκλεισε φυσικά το ενδεχόμενο μιας τέτοιας επανεκτίμησης από την πλευρά του. Και όταν ο πόλεμος δεν κατέληξε σε διεθνείς προλεταριακές επαναστάσεις, οι οπαδοί του Τρότσκι έδειξαν τελείως απρόθυμοι να προβούν σε μια σαρωτική επανεξέταση, σαν αυτή που ο ίδιος είχε προτείνει.

Κι όμως, μια τέτοια επανεξέταση ήταν απόλυτα αναγκαία. Διότι, όχι μόνο ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν κατέληξε σε προλεταριακές επαναστάσεις στην Ευρώπη, αλλά και αποτέλεσε το τέρμα ολόκληρης της εποχής του επαναστατικού προλεταριακού σοσιαλισμού και του ταξικά προσανατολισμένου διεθνισμού, που είχε ξεπροβάλλει τον Ιούνιο του 1848, όταν η εργατική τάξη του Παρισιού ύψωσε οδοφράγματα και κόκκινες σημαίες ζητώντας την εγκαθίδρυση «κοινωνικής δημοκρατίας». Ετσι, η ευρωπαϊκή εργατική τάξη στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όχι μόνο δεν κατάφερε να κάνει καμιά προλεταριακή επανάσταση μετά τον πόλεμο, αλλά και απέτυχε να επιδείξει έστω και δείγματα διεθνισμού κατά τη διάρκεια του πολέμου. Σ' αντίθεση με τους πατεράδες τους μια γενιά νωρίτερα, τα εμπόλεμα στρατεύματα δεν αδελφοποιήθηκαν, ούτε οι άμαχοι πληθυσμοί έδειξαν κάποια ανοιχτή εχθρότητα απέναντι στους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες τους για τον τρόπο που διεξήγαγαν τον πόλεμο, παρά τη μαζική καταστροφή πόλεων από το πυροβολικό και τους εναέριους βομβαρδισμούς. Ο γερμανικός στρατός πολέμησε απέλπισμένα κατά των Συμμάχων στη Δύση και ήταν διατεθειμένος να υπερασπίσει το καταφύγιο του Χίτλερ μέχρι εσχάτων.

Πάνω απ' όλα, ένα υψηλό επίπεδο συνειδητοποίησης των ταξικών διαφορών και

συγκρούσεων στην Ευρώπη παραχώρησε τη θέση του στον εθνικισμό, εν μέρει σαν αντίδραση απέναντι στην κατάληψη εξαρτημένων (από τη Γερμανία) εδαφών, αλλά εν μέρει επίσης —πράγμα πολύ σημαντικό— σαν αποτέλεσμα της αναβίωσης μιας χοντροκομμένης ξενοφοβίας που ελάχιστα απείχε από έναν απροκάλυπτο ρατσισμό. Όσα κινήματα περιορισμένου ταξικού προσανατολισμού αναπτύχθηκαν για λίγο διάστημα μετά τον πόλεμο, ιδιαίτερα στη Γαλλία, την Ιταλία και την Ελλάδα, χειραγωγήθηκαν εύκολα από τους σταλινικούς για να εξυπηρετήσουν τα Σοβιετικά συμφέροντα στον Ψυχρό Πόλεμο. Γι' αυτό, ενώ ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος διήρκεσε περισσότερο από τον Πρώτο, η έκβασή του ουδέποτε ανήλθε στο πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο της περιόδου 1917-21. Στην πραγματικότητα, ο παγκόσμιος καπιταλισμός αναδύθηκε από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ισχυρότερος από ποτέ άλλοτε στην ιστορία του, πρωταρχικά χάρις στη μαζική παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και τις κοινωνικές υποθέσεις.

Αγώνες για «Εθνική Απελευθέρωση»

Το γεγονός ότι σοβαροί ριζοσπάστες θεωρητικοί δεν προχώρησαν στην επανεξέταση της μαρξιστικής θεωρίας υπό το φως των εξελίξεων αυτών, όπως είχε προτείνει ο Τρότσκι, ακολουθήθηκε από την επίσπηση της παρακμής της Παλαιάς Αριστεράς, τη γενική αναγνώριση ότι το προλεταριάτο δεν ήταν πλέον «ηγεμονική» κοινωνική τάξη στην ανατροπή του καπιταλισμού, την απουσία κάποιας «γενικής κρίσης» του καπιταλισμού και την αποτυχία της Σοβιετικής Ένωσης να διαδραματίσει διεθνιστικό ρόλο στα μεταπολεμικά γεγονότα. Στο προσκήνιο ήρθαν τώρα οι εθνικο-απελευθερωτικοί αγώνες χωρών του «Τρίτου Κόσμου» και οι σοβραδικές αντισοβιετικές εκρήξεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που ασφυκτιούσαν κάτω από το σταλινικό ολοκληρωτισμό. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η Αριστερά συχνά θεωρούσε τους μεν εθνικιστικούς αγώνες γενικά σαν «αντιϊμπεριαλιστικές» προσπάθειες για την κατάκτηση «αυτονομίας» από τον ιμπεριαλισμό, τη δε δημιουργία νέων κρατών ως νομιμοποίηση αυτής της «αυτονομίας», ακόμα και αν γινόταν σε βάρος της λαϊκής δημοκρατίας στον αποικιοκρατούμενο κόσμο.

Εάν ο Μαρξ και ο Ενγκελς συχνά υποστήριζαν τους εθνικούς αγώνες για στρατηγικούς λόγους, η Αριστερά στον 20ό αιώνα, τόσο η Νέα όσο και η Παλαιά, συχνά ανήγαγαν μια τέτοια υποστήριξη προς αυτούς τους αγώνες σε αλόγιστο άρθρο πίστεως. Οι στρατηγικοί «εθνικισμοί» των κινήματων μαρξιστικού τύπου απέκλειαν εκ των προτέρων την έρευνα για το τι είδους κοινωνία πιθανότατα θα δημιουργούσε το κάθε «εθνικο-απελευθερωτικό» κίνημα, πράγμα που, αντίθετα, δεν αμελούσαν τάσεις του ηθικού σοσιαλισμού, όπως ο αναρχισμός, τον περασμένο αιώνα. Ήταν, όμως, θέμα καίριας σημασίας για την Παλαιά Αριστερά της δεκαετίας του '20 και του '30 (και αν δεν ήταν, θα έπρεπε να ήταν), το τι τύπο κοινωνίας θα εγκαθιστούσε στην Κίνα ο Μάο Τσε Τουνγκ, για να πάρουμε ένα χτυπητό παράδειγμα, εάν νικούσε

τις δυνάμεις της Κουόμιτανγκ. Παρόμοια, για να αναφερθούμε σε μια άλλη σημαντική περίπτωση, η Νέα Αριστερά της δεκαετίας του '60 θα έπρεπε να διερωτηθεί τι είδους κοινωνία θα εγκαθιστούσε ο Κάστρο μετά την εκδίωξη του Μπατίστα.

Εντούτοις, σ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, όταν «τριτοκοσμικά» εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα σε αποικιοκρατούμενες χώρες διακήρυτταν συμβατικά το σοσιαλισμό και μετά προχωρούσαν στην εγκατάσταση πολύ συγκεντρωτικών και συχνά κτηνωδώς αυταρχικών κρατών, η Αριστερά συχνά τα χαιρέτιζε σαν νικηφόρους αγώνες ενάντια στους ιμπεριαλιστές εχθρούς. Προωθούμενος ως «εθνικο-απελευθερωτικός», ο εθνικισμός συχνά παρέβλεψε την ανάγκη προώθησης μεγάλων κοινωνικών αλλαγών, ακόμα δε και αγνόησε πλήρως την ανάγκη τέτοιων αλλαγών. Τα «εθνικο-απελευθερωτικά» κινήματα χρησιμοποίησαν την πίστη τους σε αυταρχικές μορφές σοσιαλισμού κατά τον ίδιο σχεδόν τρόπο που ο Στάλιν χρησιμοποίησε σοσιαλιστικές ιδεολογίες για να εδραιώσει βάνουσα τη δική του δικτατορία. Πράγματι, ο μαρξισμός-λενινισμός αποδείχτηκε ένα εκπληκτικά αποτελεσματικό δόγμα για να κινητοποιηθούν «εθνικο-απελευθερωτικοί» αγώνες εναντίον ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και για να κερδηθεί η υποστήριξη αριστερών ριζοσπαστών στο εξωτερικό, οι οποίοι είδαν τα «εθνικο-απελευθερωτικά» κινήματα βασικά σαν αντιϊμπεριαλιστικούς αγώνες, αντί να εξετάζουν το αληθινό κοινωνικό τους περιεχόμενο.

Ετσι, παρά τις λαϊκιστικές και συχνά ακόμη και αναρχιστικές τάσεις από τις οποίες προήλθε η ευρωπαϊκή και η αμερικανική Νέα Αριστερά, ο ουσιαστικά διεθνής προσανατολισμός της κατευθύνθηκε σταδιακά προς στην άκριτη υποστήριξη των «εθνικο-απελευθερωτικών» αγώνων έξω από την ευρω-αμερικανική σφαίρα, χωρίς να δίνεται σημασία στο πού οδηγούσαν οι αγώνες αυτοί, ή στην αυταρχική φύση της ηγεσίας τους. Καθώς η δεκαετία του '60 προχωρούσε, αυτό το πραγματικά απίστευτα συγκεχυμένο κίνημα της Νέας Αριστεράς εγκατέλειπε σταθερά το περιβάλλον του αναρχισμού και της παγκοσμιοότητας μέσα απ' το οποίο είχε ξεκινήσει. Αφότου οι πρακτικές του Μάο ανήχθησαν από τη Νέα Αριστερά στο επίπεδο του «-ισμός», πολλοί νεαροί ριζοσπάστες υιοθέτησαν άκριτα το «μαοισμό», με ζοφερά αποτελέσματα για τη Νέα Αριστερά στο σύνολό της. Το 1969, στη Νέα Αριστερά είχαν ήδη επικρατήσει οι μαοϊκοί και οι θαυμαστές του Φιντέλ Κάστρο. Ένα εντελώς παραπλανητικό βιβλίο, το *Fanshen* που εγκωμίαζε άκριτα τις μαοϊκές δραστηριότητες στην κινεζική ύπαιθρο, έχαιρε μεγάλου σεβασμού στα τέλη της δεκαετίας του '60, ενώ πολλές ριζοσπαστικές ομάδες υιοθέτησαν οργανωτικές πρακτικές που θεώρησαν ότι ήταν μαοϊκές. Τόσο εστιασμένη ήταν η προσοχή της Νέας Αριστεράς στους «εθνικο-απελευθερωτικούς» αγώνες του Τρίτου Κόσμου ώστε η ρωσική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία το 1968 ελάχιστες σοβαρές διαμαρτυρίες προκάλεσε μεταξύ των νεαρών αριστερών, τουλάχιστον στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως μπορώ προσωπικά να μαρτυρήσω.

Στη δεκαετία του '60 είχαμε επίσης και την εμφάνιση μιας άλλης μορφής εθνικι-

σμού στην Αριστερά: σταδιακά, άρχισαν να εμφανίζονται στο προσκήνιο εθνοτικά σοβινιστικές ομάδες που τελικά αντέστρεψαν τους ευρω-αμερικανικούς ισχυρισμούς για την υποτιθέμενη ανωτερότητα της λευκής φυλής σ' έναν εξίσου αντιδραστικό ισχυρισμό περί ανωτερότητας των μη λευκών. Η Νέα Αριστερά, εναγκαλιζόμενη τις μερικευμένες αντιλήψεις στις οποίες είχε πια καταντήσει η φυλετική πολιτική (racial politics), αντί να υιοθετήσει τη δυνητική καθολικότητα της *humanitas*, έθεσε τους μαύρους, τους αποικιοκρατούμενους λαούς, έως και τα ολοκληρωτικά αποικιακά έθνη, στην κορυφή της θεωρητικής της πυραμίδας, προικίζοντάς τους με μια καθοριστική ή «ηγενομική» θέση σε σχέση με τους λευκούς, τους ευρω-αμερικανούς και τα αστικά-δημοκρατικά έθνη. Στη δεκαετία του '70 αυτή η «στρατηγική του μερικού» (particularistic strategy) υιοθετήθηκε από ορισμένες φεμινίστριες, οι οποίες άρχισαν να εκθειάζουν την «ανωτερότητα» των γυναικών σε σχέση με τους άνδρες και στην πραγματικότητα να επιβεβαιώνουν μια υποτιθέμενη θηλυκή μυστικιστική «εξουσία» και έναν υποτιθέμενο θηλυκό ανορθολογισμό, σε σχέση με την κοσμική ορθολογικότητα και την επιστημονική έρευνα που υποτίθεται ότι αποτελούσαν το αρσενικό βασίλειο. Ο όρος «λευκός αρσενικός» έγινε σήμα κατατεθέν υποτιμητικής έκφρασης με οικουμενική εφαρμογή και χαρακτήριζε όλους τους ευρω-αμερικανούς άνδρες, ανεξάρτητα από το εάν οι ίδιοι ήταν αντικείμενο εκμετάλλευσης ή κυριαρχίας από τις κυρίαρχες τάξεις και ιεραρχίες.

Άρχισαν να αναδύονται κάποιες πολύ τοπικιστικές «πολιτικές της ταυτότητας», οι οποίες κατάφεραν ακόμη και να κυριαρχήσουν επί πολλών οπαδών της Νέας Αριστεράς, ως νέοι «μικροεθνικισμοί», όπως θα μπορούσα νεωτεριστικά να τους αποκαλέσω. Και δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ορισμένες τάσεις που υπάρχουν μέσα σε τέτοια κινήματα «ταυτότητας» ομοιάζουν πολύ μ' εκείνα των παραδοσιακών μορφών καταπίεσης όπως η πατριαρχία, αλλά ότι και η ίδια η «πολιτική της ταυτότητας» συνιστά οπισθοδρόμηση από το ελευθεριακό, ακόμα και από το μαρξιστικό, μήνυμα της «Διεθνούς» για την υπέρβαση όλων των «μικροεθνικιστικών» διαφορών, μέσα σε μια αληθινά ουμανιστική κομμουνιστική κοινωνία. Αυτό που θεωρείται σήμερα ως «ριζοσπαστική συνείδηση», όλο και περισσότερο δίνει την έμφαση σε μια βιολογικά καθορισμένη ανθρώπινη διαφορετικότητα (είτε πρόκειται για το φύλο, είτε για την εθνότητα) και όχι στην ανάγκη ενίσχυσης της ανθρώπινης καθολικότητας, ανάγκη που σαφώς τονίζονταν από τους αναρχικούς συγγραφείς του περασμένου αιώνα, ακόμα δε και από το ίδιο το Κομμουνιστικό Μανιφέστο.

Προς ένα νέο διεθνισμό

Πώς θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε τον εκφυλισμό αυτόν της αριστερής σκέψης και τα προβλήματα που εγείρει σήμερα; Προσπάθησα να τοποθετήσω τον εθνικισμό μέσα στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της κοινωνικής εξέλιξης της ανθρωπότητας, (από την εσωτερική αλληλεγγύη της φυλής, μέχρι την εντεινόμενη επέκταση του α-

στικού τρόπου ζωής), καθώς και στο πλαίσιο της καθολικότητας, η οποία προωθήθηκε από τις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες του Μεσαίωνα μέχρι τα ιδεώδη του 19ου αιώνα, για μια πανανθρώπινη συγγένεια βασισμένη στη λογική, στην εκκοσμίκευση, στη συνεργασία και στη δημοκρατία. Μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι κάθε κίνημα που οι φιλοδοξίες του υπολείπονται αυτών των ελευθεριακών σοσιαλιστικών και αναρχικών αντιλήψεων της «αδελφότητας του ανθρώπου», όπως εκφράστηκαν στη «Διεθνή», είναι λιγότερο από ανθρώπινο. Πράγματι, στο κατώφλι του νέου αιώνα, είμαστε υποχρεωμένοι να ζητήσουμε ακόμα περισσότερα απ' όσα διεκδικούσε ο διεθνισμός του 19ου αιώνα. Είμαστε υποχρεωμένοι να διαμορφώσουμε μια ηθική *συμπληρωματικότητα*, στην οποία οι πολιτιστικές διαφορές υπηρετούν την αμοιβαία ενδυνάμωση της ίδιας της ανθρώπινης ενότητας, μια ηθική που, κοντολογίς, θα συνίσταται από ένα μωσαϊκό από σφριγηλές κουλτούρες, οι οποίες εμπλουτίζουν και προωθούν την ανθρώπινη κατάσταση, αντί να ενισχύουν τον κατακερματισμό και την αποσύνθεσή της σε νέες «εθνικότητες» και σε αυξανόμενο αριθμό κρατών-εθνών.

Και δεν είναι καθόλου λιγότερο σημαντική η ανάγκη μιας ριζοσπαστικής κοινωνικής αντίληψης που να συνδέει την πολιτιστική διαφορετικότητα και το ιδανικό μιας ενοποιημένης ανθρωπότητας, με μια ηθική έννοια για το ποια θα έπρεπε να είναι η νέα κοινωνία. Μια κοινωνική αντίληψη, που να είναι καθολική ως προς την άποψή της για την ανθρωπότητα, εξισωτική ως προς την ιδέα των κοινωνικών σχέσεων και βασισμένη στην αλληλεγγύη και τη συνεργασία ως προς την άποψή της για τις ανθρώπινες σχέσεις σ' όλα τα επίπεδα της ζωής. Σχεδόν όλες οι μαρξιστικές τάσεις απέναντι στο «εθνικό ζήτημα», μολονότι διεθνικιστικές ως προς την ταξική αντίληψή τους, ήταν στην ουσία εργαλειακές: καθοδηγούνταν από τη σκοπιμότητα και τον ομορτισμό και —το χειρότερο— συχνά δυσφήμισαν τις ιδέες τη δημοκρατίας, της ιδιότητας του πολίτη και της ελευθερίας, σαν «αφηρημένες» και υποτίθεται «μη επιστημονικές» έννοιες. Εξέχοντες μαρξιστές όπως ο Ενγκελς, η Λούξεμπουργκ και ο Λένιν, αποδέχτηκαν το κράτος-έθνος μ' όλη του την καταναγκαστική εξουσία και τα συγκεντρωτικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Οι μαρξιστές αυτοί δε θεωρούσαν το συνομοσπονδισμό ούτε καν σαν επιθυμητό στόχο. Για παράδειγμα, στα γραπτά της Λούξεμπουργκ ο συνομοσπονδισμός, όπως υπήρχε στην εποχή της (ιδιαίτερα με τα σκαμπανεβάσματα του ελβετικού συστήματος των καντονίων) θεωρείται σαν να εξάντλησε όλες τις δυνατότητές του, χωρίς να δίνεται η δέουσα προσοχή στην έμφαση των αναρχικών για την ανάγκη ενός βαθύτατου κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού εκδημοκρατισμού των συνομοσπονδιοποιούμενων δήμων. Οι μαρξιστές, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν προχώρησαν σε καμιά σοβαρή κριτική του κράτους-έθνους και του κρατικού συγκεντρωτισμού αυτού καθ' αυτού, παράλειψη που, αν αφήσουμε στην άκρη όλα τα «κολλεκτιβιστικά» κατορθώματα, καταδικάζει εκ των προτέρων, (ακόμη και αν δεν υπήρχαν άλλοι παράγοντες), τις προσπάθειές τους να επιτύχουν τη δημιουργία μιας ορθολογικής κοινωνίας.

Η πολιτιστική ελευθερία και ποικιλία, επιτρέψτε μου να τονίσω, δε θα πρέπει να συγχέονται με τον εθνικισμό. Το ότι κάθε λαός θα πρέπει να είναι ελεύθερος να αναπτύξει πλήρως τις δικές του πολιτιστικές ικανότητες δεν αποτελεί απλώς δικαίωμα, αλλά είναι και επιθυμητό. Ο κόσμος θα είναι πράγματι άχρωμος και άχαρος εάν ένα υπέροχο μωσαϊκό από διαφορετικές κουλτούρες δεν αντικαταστήσει το σημερινό ομογενοποιημένο και αφυδατωμένο από κουλτούρα κόσμο, που δημιούργησε ο σύγχρονος καπιταλισμός. Σύμφωνα με την ίδια λογική, ο κόσμος θα είναι τελείως διαχωρισμένος και οι λαοί διαρκώς σε αντιπαράθεση μεταξύ τους, εάν οι πολιτιστικές τους διαφορές τοπικοποιούνται και εάν φαινομενικές «πολιτιστικές διαφορές» θεμελιώνονται σε βιολογιστικές αντιλήψεις περί φύλου, φυλής και φυσικής ανωτερότητας. Από ιστορική άποψη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, με μία έννοια, η εθνική σταθεροποίηση των λαών μέσα σε κάποια σύνορα διαμόρφωσε ένα χώρο κοινωνικών σχέσεων που ήταν ευρύτερος του στενού χώρου των συγγενικών σχέσεων —που πάνω του στηρίζονταν οι παραδοσιακές κοινωνίες— επειδή προφανώς είναι πιο ανοιχτός απέναντι στους ξένους, όπως ακριβώς οι πόλεις τείνουν να καλλιεργούν πιο διευρημένες ανθρώπινες σχέσεις απ' ό,τι οι φυλές. Ούτε όμως οι σχέσεις μέσα στις φυλές, ούτε τα εδαφικά σύνορα συνιστούν πραγμάτωση της δυνατότητας της ανθρωπότητας να επιτύχει μια κοινότητα με την πιο πλήρη έννοια του όρου, μια κοινότητα με πλούσιες αλλά αρμονικές πολιτιστικές παραλλαγές. Όπως τα σύνορα δεν έχουν καμιά θέση στο τοπίο του νου, έτσι δεν έχουν θέση και στο χάρτη του πλανήτη.

Ενας σοσιαλισμός που διακατέχεται από τέτοιου είδους ηθική αντίληψη και αποδίδει τον οφειλόμενο σεβασμό προς την πολιτιστική ποικιλομορφία, δεν μπορεί να αγνοεί την ενδεχόμενη έκβαση ενός εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα, όπως συχνά έκαναν στο παρελθόν και η Παλαιά και η Νέα Αριστερά. Ούτε μπορεί να υποστηρίζει εθνικο-απελευθερωτικούς αγώνες για εργαλειακούς σκοπούς, για λόγους δηλαδή σκοπιμότητας, απλά σαν μέσο για την «εξασθένιση» του ιμπεριαλισμού. Ενας τέτοιος σοσιαλισμός, δεν μπορεί, κατά την άποψή μου, να προωθήσει την εξάπλωση των κρατών-εθνών και, ακόμη χειρότερα, να αυξήσει τον αριθμό των διχαστικών εθνικών οντοτήτων. Φυσικά, αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι η επιτυχία πολλών «εθνικο-απελευθερωτικών» αγώνων είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτικά ανεξάρτητων κρατικιστικών καθεστώτων, τα οποία εντούτοις είναι τόσο χειραγωγήσιμα από τις δυνάμεις του διεθνούς καπιταλισμού όσο και από τα παλαιά γενικά εξασθενημένα ιμπεριαλιστικά κράτη. Πολύ συχνά μάλιστα έχουμε περιπτώσεις όπου έθνη του «Τρίτου Κόσμου» δεν έσπασαν τα αποικιακά τους δεσμά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά: απλώς «εξημερώθηκαν» και έγιναν φοβερά ευάλωτα στις δυνάμεις του διεθνούς καπιταλισμού, αποκτώντας ένα προσωπείο αυτοδιάθεσης. Επιπλέον, συχνά χρησιμοποιήσαν τους μύθους τους περί «εθνικής κυριαρχίας» για να εκθρέψουν ξενοφοβικές φιλοδοξίες για αρπαγή γειτονικών περιοχών και για να καταπιέσουν τους γειτόνους τους με την ίδια κτηνωδία που χρησι-

μποιούσαν οι ιμπεριαλιστές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Γκάνα υπό τον Νκρούμαχ που καταπίεσε τους λαούς του Τόγκο στη Δυτική Αφρική, ή η προσπάθεια του Μιλόσεβιτς να «εκκαθαρίσει» τους Μουσουλμάνους από τη Βοσνία. Και είναι εξίσου οπισθοδρομικό το γεγονός ότι τέτοιοι εθνικισμοί επικαλούνται ό,τι πιο επικίνδυνο υπάρχει μέσα στην παράδοση του λαού: το θρησκευτικό φονταμενταλισμό σ' όλες του τις μορφές, το παραδοσιακό μίσος για τους «ξένους», την «εθνική ενότητα» που συγκαλύπτει τρομακτικές εσωτερικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και συχνότατα την πλήρη παραγνώριση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το «έθνος», ως πολιτιστική οντότητα, ξεπερνιέται από ένα συντριπτικά ισχυρότερο και καταπιεστικό κρατικό μηχανισμό. Ο ρατσισμός συνήθως πάει χέρι-χέρι με τους «εθνικο-απελευθερωτικούς» αγώνες, όπως η «εθνοκάθαρση», και τους πολέμους για εδαφικά κέρδη που τόσο οδυνηρά παρατηρούμε σήμερα στη Μέση Ανατολή, στην Ινδία, τον Καύκασο και την Ανατολική Ευρώπη. Εθνικισμοί, που μόλις πριν από μια γενιά θα μπορούσαν ίσως να χαρακτηριστούν σαν «εθνικο-απελευθερωτικοί» αγώνες, σήμερα, μετά την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας, θεωρούνται ευκρινέστερα σαν τίποτα περισσότερο από κοινωνικοί εφιάλτες και σαράκι που καταστρέφει τον πολιτισμό.

Θα πρέπει να τονίσω χωρίς περιστροφές ότι οι εθνικισμοί αποτελούν οπισθοδρομικούς αταβισμούς που ο Διαφωτισμός προσπάθησε προ πολλού να ξεπεράσει. Εσωτερικεύουν τα χειρότερα χαρακτηριστικά των αυτοκρατοριών, από τις οποίες οι καταπιεσμένοι λαοί προσπάθησαν να απελευθερωθούν. Διότι, όχι μόνο συνήθως αναπαράγουν κρατικές μηχανές που είναι τόσο καταπιεστικές όσο κι εκείνες που επέβαλαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις, αλλά και ενδυναμώνουν τις μηχανές αυτές με πολιτιστικά, θρησκευτικά, εθνοτικά και ξενοφοβικά χαρακτηριστικά, τα οποία χρησιμοποιούνται συχνά για να δημιουργήσουν τοπικά μίση και υποϊμπεριαλισμούς. Και είναι εξίσου σημαντικό να τονιστεί ότι, λόγω της απουσίας γνήσιων λαϊκών δημοκρατιών, συχνά, οι αντιϊμπεριαλιστικοί αγώνες ακολουθούνται από την ενίσχυση του ίδιου του ιμπεριαλισμού, όπως στην περίπτωση όπου οι δυνάμεις, οι οποίες φαινομενικά στερήθηκαν τις αποικίες τους, μπορούν τώρα να στρέφουν το κράτος μιας πρώην αποικίας εναντίον του κράτους της άλλης, όπως άλλωστε μαρτυρούν οι συγκρούσεις που ρημάζουν σήμερα την Αφρική, τη Μέση Ανατολή και την Ινδική υποήπειρο. Θα πρόσθετα επίσης, ότι αυτές είναι και οι περιοχές όπου είναι πιο πιθανό να ξεσπάσουν πυρηνικοί πόλεμοι στο μέλλον. Η κατασκευή ισλαμικής πυρηνικής βόμβας σαν αντιστάθμισμα της ισραηλινής, ή μιας πυρηνικής βόμβας από το Πακιστάν για να αντισταθμίσει την αντίστοιχη ινδική, τίποτα το καλό δεν προμηνύουν για το Νότο και τις συγκρούσεις του με το Βορρά. Πράγματι, η τάση των πρώην αποικιών να επιδιώκουν ενεργά συμμαχίες με τους πρώην ιμπεριαλιστές δυνάστες τους αποτελεί σήμερα πολύ πιο τυπικό χαρακτηριστικό της διπλωματίας Βορρά-Νότου παρά οποιαδήποτε ενότητα του Νότου εναντίον του Βορρά.

Ο εθνικισμός υπήρξε πάντα ασθένεια που δίχαζε τους ανθρώπους. Όσο κι αν οι

παραδοσιακοί μαρξιστές θεωρούν ίσως αυτή την αντίληψη «αφηρημένη», γεγονός είναι ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τον εθνικισμό σαν τίποτα περισσότερο από οπισθοδρόμηση και επιστροφή προς έναν τοπικιστικό φυλετισμό, καθώς και σαν το προσάναμμα των ενδοκοινοτικών πολέμων. Και είναι γεγονός ότι οι «εθνικο-απελευθερωτικοί» αγώνες, που είχαν σαν αποτέλεσμα το σχηματισμό νέων κρατών στον «Τρίτο Κόσμο» και στην Ανατολική Ευρώπη, απέτυχαν να εμποδίσουν την επέκταση του ιμπεριαλισμού, ή να μετεξελιχθούν τα ίδια σε πλήρως δημοκρατικά κράτη. Το γεγονός ότι οι «απελευθερωμένοι» λαοί της σταλινικής αυτοκρατορίας καταπιέζονται σήμερα λιγότερο σε σχέση με τα όσα υπέφεραν κάτω από κομμουνιστικό καθεστώς δε θάπρεπε να μας παραπλανήσει και να μας οδηγήσει να πιστέψουμε ότι είναι επίσης απελευθερωμένοι από την ξеноφοβία, την οποία όλα σχεδόν τα κράτη-έθνη καλλιεργούν, ή από την πολιτιστική ομοιογενοποίηση που παράγουν ο καπιταλισμός και τα μέσα του μαζικής ενημέρωσης.

Είναι βέβαιο ότι κανείς ελευθεριακός αριστερός δεν μπορεί να αντιταχθεί στο δικαίωμα ενός υπόδουλου λαού να αποκτήσει την αυτόνομη οντότητά του, είτε με τη μορφή του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού, είτε με τη μορφή του κράτους-έθνους που στηρίζεται σε ιεραρχικές και ταξικές ανισότητες. Ωστόσο, το να αντιταχθεί κανείς απέναντι σ'έναν καταπιεστή δεν ισοδυναμεί με στήριξη του οτιδήποτε πράττουν τα κράτη-έθνη, που παλαιότερα ήταν αποικίες. Από ηθική άποψη, δεν μπορούμε να είμαστε αντίθετοι απέναντι σ' ένα σφάλμα που διαπράττει κάποιος και μετά να υποστηρίξουμε κάποιον άλλο που διαπράττει το ίδιο σφάλμα. Το τετριμμένο, αλλά συμπτκνωμένο σε νόημα, αξίωμα ότι «ο εχθρός του εχθρού μου δεν είναι φίλος μου» είναι ιδιαίτερα εφαρμόσιμο στην περίπτωση των καταπιεσμένων λαών που ενδέχεται να αποτελούν αντίκειμενο χειραγώγησης από ολοκληρωτικούς, θρησκευτικούς ζηλωτές και εραστές της «εθνοκάθαρσης». Οπως μια αυθεντική ηθική πρέπει να θεμελιώνεται στη λογική και να βασίζεται στις πραγματικές δυνατότητες της ανθρωπότητας, έτσι και ο ελευθεριακός σοσιαλισμός ή ο αναρχισμός πρέπει να διατηρήσει την ηθική του ακεραιότητα, εάν πρόκειται η φωνή της λογικής να εισακουστεί στις κοινωνικές υποθέσεις. Στη δεκαετία του '60, εκείνοι που αντιτάχτηκαν στον αμερικανικό ιμπεριαλισμό στη Νοτιοανατολική Ασία και ταυτόχρονα αρνήθηκαν να παράσχουν κάθε υποστήριξη στο κομμουνιστικό καθεστώς στο Ανόι, καθώς και εκείνοι που αντιτάχτηκαν στην αμερικανική επέμβαση στην Κούβα χωρίς να υποστηρίξουν τον ολοκληρωτισμό του Κάστρο, σαφώς στάθηκαν σε υψηλότερο ηθικό επίπεδο σε σχέση με εκείνους της Νέας Αριστεράς που εξεγέρθηκαν εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών και υποστήριξαν τους «εθνικο-απελευθερωτικούς» αγώνες, χωρίς να ενδιαφερθούν καθόλου για τους αυταρχικούς και εξουσιαστικούς στόχους των αγώνων αυτών. Πράγματι, αυτοί της Νέας Αριστεράς, ταυτισμένοι με τους εξουσιαστές που ενεργώς υποστήριζαν, έχασαν σταδιακά τελείως το ηθικό τους, γιατί οι απελευθερωτικές τους ιδέες δεν είχαν κάποια ηθική βάση. Στην πραγματικότητα, σήμερα, απελευθερωτικοί αγώνες που βασίζονται στον εθνικισμό και τον κρατισμό δρέπουν τους

τρομακτικούς καρπούς μιας φονικής αιματοχυσίας σ' όλο τον κόσμο. Ακόμα και σε κράτη που «απελευθερώθηκαν» πρόσφατα, όπως η Ανατολική Γερμανία, ο εθνικισμός έχει βρει κτηνώδη έκφραση στην άνοδο φασιστικών κινήματων, στα σχέδια για τον περιορισμό της μετανάστευσης όσων ζητούν άσυλο, στη βία εναντίον των «ξένων» συμπεριλαμβανομένων και θυμάτων του ναζισμού όπως των Αθίγγανων και τα παρόμοια. Έτσι, η εργαλειακή αντίληψη περί εθνικισμού, που καλλιέργησαν αρχικά οι μαρξιστές, έχει αφήσει πολλές «αριστερές» τάσεις όπως οι σοσιαλδημοκράτες σε κατάσταση ηθικής χρεοκοπίας.

Ας προσθέσω ακόμα ότι από ηθική απόψη υπάρχουν μερικά κοινωνικά θέματα στα οποία πρέπει να πάρουμε θέση, όπως θέματα που αφορούν το λευκό ή μαύρο ρατσισμό, την πατριαρχία και τη μητριαρχία, τον ιμπεριαλισμό και τον «τριτοκοσμικό» ολοκληρωτισμό. Η απαρέγκλιτη αντίθεση απέναντι στο ρατσισμό, στην καταπίεση του φύλου και στην κυριαρχία αυτή καθ' αυτή, πρέπει πάντα να αποτελεί υπέρτατο καθήκον, εάν πρόκειται ένας ηθικός σοσιαλισμός να αναδυθεί από τις στάχτες του ίδιου του σοσιαλισμού. Ζούμε, ωστόσο, μέσα σ' έναν κόσμο, όπου μερικές φορές προκύπτουν θέματα στα οποία ως αριστεροί δεν μπορούμε να πάρουμε καμιά θέση. Διότι πρόκειται για θέματα στα οποία το να πάρει κανείς θέση ισοδυναμεί με το να λειτουργήσει εντός των εναλλακτικών λύσεων που προσφέρονται από μια βασικά ανορθολογική κοινωνία και να επιλέξει τη μικρότερη ανορθολογικότητα μεταξύ διάφορων ανορθολογικοτήτων και το μικρότερο κακό μεταξύ διάφορων κακών. Η ολοκληρωτική απόρριψη τέτοιων επιλογών και η σαφής τοποθέτηση ότι η επιλογή του μικρότερου κακού οδηγεί τελικά στην υποστήριξη του χειρότερου κακού, δεν αποτελεί σημείο πολιτικής αναποτελεσματικότητας. Οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, υποστηρίζοντας το ένα «μικρότερο κακό» μετά το άλλο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '20, άρχισαν υποστηρίζοντας τους φιλελεύθερους και τους συντηρητικούς για να καταλήξουν στην υποστήριξη των αντιδραστικών, οι οποίοι τελικά έφεραν τον Χίτλερ στην εξουσία. Σε μια ανορθολογική κοινωνία, το μόνο που μπορούν να παράγουν η συμβατική λογική και η εργαλειακή αντίληψη, που χρησιμοποιούν την αρετή σαν επικάλυμμα για να συγκαλύψουν τις βασικές αντιφάσεις της θέσης τους και της κοινωνίας, είναι ακόμα μεγαλύτερος ανορθολογισμός.

«Όπως οι διαδικασίες της ζωής, η χώνευση και η αναπνοή», παρατηρούσε ο Μπακούνιν, η εθνικότητα «... δεν έχει το δικαίωμα να ενδιαφέρεται για τον εαυτό της μέχρις ότου της αρνηθούν το δικαίωμα αυτό». Η τοποθέτηση αυτή ήταν αρκετά διορατική για την εποχή της. Με την έκρηξη του βάρβαρου εθνικισμού στις μέρες μας και τις απειλητικές ορέξεις των εθνικιστών για τη δημιουργία όλο και περισσότερων κρατών-εθνών, είμαι υποχρεωμένος να προσθέσω ότι η «εθνικότητα»¹⁰ αποτελεί μορ-

10. (Σημ. επιμ.) Προφανώς, ο συγγραφέας αποδίδει στον όρο «εθνικότητα» εδώ την ιδιότητα του μέλους ενός κράτους-έθνους και όχι την ιδιότητα του μέλους ενός έθνους, με την έννοια ενός συνόλου πολιτιστικών χαρακτηριστικών. Η ερμηνεία αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι παραπάνω είχε κάνει σαφή διάκριση μεταξύ εθνικισμού (που αποδοκιμάζει) και πολιτιστικής ελευθερίας και διαφορετικότητας (που επιδοκιμάζει).

φή *δυσπεψίας* και ότι οι αιτίες της θα πρέπει να εκβληθούν δια εμετού, ώστε η ασθένεια αυτή να μην επιδεινώσει περισσότερο την κατάσταση της κοινωνίας.

Επιζητώντας εναλλακτική λύση

Εάν ο εθνικισμός είναι οπισθοδρομικός, τι ορθολογική και ανθρωπιστική εναλλακτική λύση μπορεί να προσφέρει ένας ηθικός σοσιαλισμός; Δεν υπάρχει θέση σε μια ελεύθερη κοινωνία για τα κράτη-έθνη, είτε ως έθνη, είτε ως κράτη. Όσο ισχυρή κι αν είναι η παρόρμηση συγκεκριμένων λαών προς τη συλλογική ταυτότητα, η λογική και η ανάγκη ηθικής συμπεριφοράς μας υποχρεώνουν να επανακτήσουμε την καθολικότητα της πόλης και μία πολιτική κουλτούρα βασισμένη στην άμεση δημοκρατία, μολοντί σ' ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο ακόμα και σε σχέση μ' εκείνο της πόλης των Αθηνών του Περικλή. Η (εθνική) ταυτότητα θα πρέπει να αντικατασταθεί από την κοινότητα, από την κοινή συνάφεια που πρέπει να είναι ανθρώπινη σε κλίμακα, μη ιεραρχική, ελευθεριακή και ανοιχτή σε όλους, ανεξάρτητα από το φύλο του ατόμου, τα εθνοτικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τη σεξουαλική του ταυτότητα, τα ταλέντα που διαθέτει ή τις προσωπικές του κλίσεις. Μια τέτοια κοινοτική ζωή μπορεί να ανακτηθεί μόνο με τη νέα πολιτική που έχω αποκαλέσει ελευθεριακό κοινοτισμό: τον εκδημοκρατισμό δηλαδή των κοινοτήτων, ώστε να μπορούν να είναι αντικείμενο αυτοδιαχείρισης από το λαό που τις κατοικεί, και το σχηματισμό συνομοσπονδιών κοινοτήτων που θα αποτελέσουν την αντίπαλη εξουσία απέναντι στο κράτος-έθνος.

Ο κίνδυνος, βέβαια, οι εκδημοκρατισμένες αυτές κοινότητες, μέσα σε μια αποκεντρωμένη κοινωνία, να πέσουν σ' ένα οικονομικό και πολιτιστικό τοπικισμό είναι πολύ πραγματικός και μπορεί να αποφευχθεί μόνο με μια αυστηρή συνομοσπονδιακή οργάνωση των κοινοτήτων στη βάση της υλικής τους αλληλεξάρτησης. Η «αυτάρκεια» της κοινοτικής ζωής, ακόμα κι αν ήταν σήμερα δυνατή, με κανένα τρόπο δε θα αποτελούσε εγγύηση μιας γνήσιας δημοκρατίας στη βάση. Η συνομοσπονδιακή οργάνωση των κοινοτήτων ως μέσον αλληλεπίδρασης, συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας ανάμεσα στις κοινοτικές του συνιστώσες, παρέχει τη μόνη εναλλακτική λύση απέναντι στο πανίσχυρο κράτος-έθνος, από τη μια μεριά και στην τοπικιστική πόλη, από την άλλη. Η συνομοσπονδία, όντας πλήρως δημοκρατική, (οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι των κοινοτήτων στους συνομοσπονδιακούς θεσμούς θα είναι ανακλητοί, θα εναλλάσσονται και θα υπόκεινται σε ανελέητο δημόσιο έλεγχο), θα συνιστούσε επέκταση των τοπικών ελευθεριών σε περιφερειακό επίπεδο, επιτρέποντας τη δημιουργία μιας ευαίσθητης ισορροπίας μεταξύ τοπικής και περιφερειακής κοινότητας, όπου η πολιτιστική ποικιλομορφία των πόλεων θα μπορούσε να ανθίσει χωρίς να στρέφεται προς μια τοπική αποκλειστικότητα. Πράγματι, ευεργετικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά θα μπορούσαν φερ' ειπείν να «ταξιδεύουν» εντός και μεταξύ των διάφορων συνομοσπονδιών, παράλληλα με την ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών που αποτελούν τα υλικά μέσα της ζωής.

Στη βάση της ίδιας λογικής, η «ιδιοκτησία» θα πρέπει να κοινοτικοποιηθεί, παρά να εθνικοποιηθεί (πράγμα που απλώς ενισχύει την κρατική εξουσία με οικονομική εξουσία), να κολλεκτιβοποιηθεί (πράγμα που απλώς αναδιαμορφώνει τα ατομικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα σε «κολλεκτιβιστική» βάση) ή να ιδιωτικοποιηθεί (πράγμα που διευκολύνει την επανεμφάνιση της ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς). Η κοινοτικοποιημένη οικονομία θα έμοιαζε μ' ένα σύστημα επικαρπίας (usufruct), βασισμένου καθ' ολοκληρίαν στις ανάγκες του καθενός και στην ιδιότητα του πολίτη, παρά στα ατομικά, ιδιοκτησιακά ή επαγγελματικά, συμφέροντα. Οπου η συνέλευση των πολιτών της κοινότητας ελέγχει την οικονομική πολιτική, κανένα άτομο δεν μπορεί να ελέγχει, πολύ δε λιγότερο να «έχει την ιδιοκτησία» των μέσων παραγωγής και ζωής. Οπου συνομοσπονδιακά μέσα διαχείρισης των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής συντονίζουν την οικονομική συμπεριφορά του συνόλου, τα τοπικιστικά συμφέροντα τείνουν να υποχωρούν μπροστά στα ευρύτερα ανθρώπινα συμφέροντα, και τα στενά οικονομικά συμφέροντα παραχωρούν τη θέση τους σε πιο ευρύτερα δημοκρατικά συμφέροντα. Τα θέματα με τα οποία θα ασχολούνται οι κοινότητες και οι συνομοσπονδίες τους δε θα περιστρέφονται γύρω από το ατομικό οικονομικό συμφέρον, αλλά θα εστιάζονται στις δημοκρατικές διαδικασίες και στην εφαρμογή της αρχής της ισότητας στην κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών.

Ας μην υπάρξει καμιά αμφιβολία ότι οι τεχνολογικοί πόροι, που καθιστούν πλέον δυνατό στους ανθρώπους να επιλέγουν το στυλ ζωής που επιθυμούν και να διαθέτουν ελεύθερο χρόνο για να συμμετέχουν πλήρως σε μια δημοκρατική πολιτική, είναι απolutώς αναγκαίοι για την ελευθεριακή, συνομοσπονδιακά οργανωμένη, κοινωνία που προσπάθησα να σκιαγραφήσω στο δοκίμιο αυτό. Ακόμα και οι καλύτερες των ηθικών προθέσεων είναι πιθανόν να παράγουν κάποια μορφή ολιγαρχίας, όπου η διαφορετική πρόσβαση στα μέσα ζωής θα οδηγήσει στη διαμόρφωση ελίτ που θα κατέχουν περισσότερα από τα αγαθά της ζωής σε σχέση με τους άλλους πολίτες. Απ' αυτή την άποψη, ο ασκητισμός που προάγουν οι οικομυστικιστές και οι βαθειοί οικολόγοι είναι επίβουλα αντιδραστικός: διότι όχι μόνο αγνοεί την ελευθερία του ατόμου να επιλέγει το δικό του στυλ ζωής —τη μόνη εναλλακτική λύση που προσφέρει η σημερινή κοινωνία στο άτομο που δεν επιθυμεί να γίνει αλόγιστος καταναλωτής— αλλά και καθυποτάσσει την ανθρώπινη ελευθερία, **ως τέτοια**, σε μια σχεδόν μυστικιστική αντίληψη περί επιταγών της «φύσης», προτείνοντας σαν συνταγή την «επιστροφή στην Πλειστόκαινη περίοδο», τη Νεολιθική περίοδο, ή στην περίοδο όπου οι άνθρωποι συνέλεγαν την τροφή τους, για να παραθέσω τα πιο ακραία παραδείγματα. Μια ελεύθερη οικολογική κοινωνία —σε διάκριση από μια κοινωνία η οποία κανοναρχείται από μια αυταρχική οικολογική ελίτ— ή από την «ελεύθερη αγορά» — μπορεί να υπάρξει μόνο σαν μια οικολογική συνομοσπονδία βασισμένη στον ελευθεριακό κοινοτισμό. Όταν τελικά ελεύθερες κοινότητες αντικαταστήσουν το έθνος και συνομοσπονδιακές μορφές οργάνωσης το κράτος, η ανθρωπότητα θα έχει απαλλαγεί από τον εθνικισμό.

Προσθήκη

Ο Εθνικισμός και οι μεγάλες επαναστάσεις

Κατά τη διάρκεια των μεγάλων επαναστάσεων του 18ου αιώνα, ιδιαίτερα της Αμερικανικής και της Γαλλικής, αλλά και μετά, οι εκφράσεις που απέπνεαν εθνικισμό δεν είχαν το νόημα που συχνά έχουν σήμερα. Η λέξη «πατριώτης», πριν από δύο αιώνες, δεν εχρησιμοποιείτο για να εκφράσει την ειδική αφοσίωση των ανθρώπων προς κάποια «πατρίδα». Τόσο στην περίπτωση της αμερικανικής επανάστασης, όσο και στην περίπτωση της γαλλικής, η λέξη πατρίδα χρησιμοποιόταν συνήθως για να απονομιμοποιεί τον ισχυρισμό της μοναρχίας ότι κυριολεκτικά κατείχε τη χώρα και τις αποικίες που κυβερνούσε, σαν να ήταν η προσωπική κληρονομιά του βασιλιά, και αποσκοπούσε στο να κατοχυρώσει τη θέση του απλού πολίτη ως «μετόχου» σ' αυτό που προηγουμένως εθεωρείτο αποκλειστικά βασιλική περιουσία. Κατά συνέπεια, οι Αμερικανοί επαναστάτες που ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους από τη βρετανική μοναρχία το 1776 επέφεραν ριζική αλλαγή στους δεσμούς τους με τη «μητέρα πατρίδα», όταν αντικατέστησαν το βασιλικό σύστημα διακυβέρνησης μ' ένα ρεπουμπλικανικό (republican) σύστημα, δομημένο στη βάση της ιδιότητας του πολίτη, αντί της υπηκοότητας. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, οι Γάλλοι, ακόμα κι όταν εγκαθίδρυσαν καθεστώδες συνταγματικής μοναρχίας, σκόπιμα άλλαξαν τον τίτλο του Λουδοβίκου του 14ου από «Βασιλέα της Γαλλίας» σε «Βασιλέα των Γάλλων», αλλαγή που δεν είχε μόνο συμβολικό χαρακτήρα. Όπως ο Γεώργιος ο Γ' δεν μπορούσε πλέον να ισχυρίζεται ότι κατείχε τις αμερικανικές αποικίες, ισχυρισμό που οι ίδιοι οι άποικοι ουδέποτε θεώρησαν στην ουσία έγκυρο, έτσι και ο Λουδοβίκος ο 14ος, απ' τη στιγμή που δημιουργήθηκε η Εθνοσυνέλευση, δεν ήταν πια «ιδιοκτήτης» της Γαλλίας.

Η λέξη «πατριώτης» που χρησιμοποιήθηκε τόσο πλατιά και στις δύο επαναστάσεις, καθώς και η λέξη «Εθνος» που χρησιμοποιήθηκε στη Γαλλική Επανάσταση, αποκατέστησαν νομικά την εθνική κληρονομιά και περιουσία στο λαό. Πράγματι, όροι όπως «Εθνος» αναφέρονταν ουσιαστικά στο σώμα των πολιτών στο σύνολό τους, σε χτυπητή αντίθεση με τον όρο «Αυλή» (Court) που αναφερόταν στην ιδιοκτησιακή εξουσία της βασιλικής οικογένειας. Η διάκριση μεταξύ «Αυλής και Χώρας» είχε ήδη γίνει στην Αγγλική Επανάσταση, στη δεκαετία του 1640, και αργότερα βρήκε έκφραση στη διάκριση μεταξύ του «βασιλόφρονα» (royalist) και του «πατριώτη» (patriot), προς τα τέλη του 17ου αιώνα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα ιστορικά κείμενα που ανακήρυτταν μία θεμελιακή αλλαγή στους δεσμούς μεταξύ «Εθνους» και των πρώην αφεντάδων του απευθύνονταν στην ανθρωπότητα στο σύνολό της κι όχι σ' ένα συγκεκριμένο λαό. Η «Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας» του Τόμας Τζέφερσον αρχίζει με την προκλητική παρα-

τήρηση ότι «ο αρμόζων σεβασμός προς τις γνώμες όλης της ανθρωπότητας απαιτεί (από τους Αμερικανούς) να διακηρύξουν τους λόγους που τους παρωθούν» να διακόψουν τους δεσμούς τους με τη βρετανική μοναρχία. Όπως και τα γαλλικά επαναστατικά κείμενα που επακολούθησαν, το κείμενο αυτό του Τζέφερσον βάσιζε τον ισχυρισμό του στην πεποίθηση ότι «όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι» και ότι «η Κυβέρνηση θεοπίζεται μεταξύ των Ανθρώπων και αντλεί τις εξουσίες της από τη συναίνεση των κυβερνωμένων».

Η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας στις 4 Ιουλίου 1776 επρόκειτο να αποτελέσει το θεωρητικό πρότυπο για παρόμοιες διακηρύξεις των Γάλλων επαναστατών. Οι διακηρύξεις αυτές όχι μόνο δεν ήταν εθνικιστικές, αλλά ήταν αντίθετα ένθερμα κοσμοπολίτικες και πανανθρώπινες και απευθύνονταν σ' όλη την οικουμένη. Το διάσημο προσωπικό απόφθεγμα του Τόμας Πάινν, «η χώρα μου είναι ο κόσμος» δεν αντιπροσώπευε κάποια ιδιορρυθμία των ηγετών της Αμερικανικής Επανάστασης. Ο Τζώρτζ Ουάσιγκτον δε δίσταζε να διακηρύσσει ότι ήταν «πολίτης της μεγάλης Δημοκρατίας της ανθρωπότητας», ενώ ο Μπένζαμιν Ρους ομολογούσε ότι η επανάσταση δεν αποτελούσε «κρήγμα στη Δημοκρατία των γραμμάτων». Σε μια δήλωση που εξέφραζε ένθερμα το πνεύμα του Διαφωτισμού, ο Τζων Ανταμς δήλωνε ότι, παρά τον πόλεμο στις αποικίες, «επιστήμη και λογοτεχνία δε γνωρίζουν ούτε κόμμα ούτε έθνος». Η φράση «Ελευθερία, Ισότητα και Αδελφσύνη» λέγεται ότι δόθηκε στους Γάλλους από τον Μπένζαμιν Φράνκλιν, του οποίου η απελευθέρωση από τον εθνικισμό και τον τοπικισμό έγινε αντικείμενο θαυμασμού σ' όλο τον κόσμο. «Όπου διακυβεύεται η ελευθερία», έλεγε ο Φράνκλιν το 1783, «εκεί είναι και η χώρα μου».

Από το ίδιο πνεύμα εμφορούνταν και οι στοχαστές του Γαλλικού Διαφωτισμού, πνεύμα που μεταβίβασαν πλήρως στις επαναστάσεις του 1789. Ο Μοντεσκιέ, που το έργο του *Περσικά Γράμματα* (1721) χαρακτηρίστηκε από το Norman Hampson ως «το πρώτο μεγάλο έργο του Γαλλικού Διαφωτισμού», σημείωνε στα σημειωματάριά του: «όταν δρω είμαι πολίτης, αλλά όταν γράφω είμαι άνθρωπος και κρίνω όλους τους λαούς της Ευρώπης με όση αμεροληψία κρίνω και το λαό της Μαδαγασκάρης». Ο οικουμενισμός αυτός αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων σχεδόν των Εγκυκλοπαιδιστών, με πιθανή εξαίρεση το Ρουσσώ, του οποίου η μυστικοποίηση της ελβετικής του καταγωγής ενείχε ένα δημοκρατικό, αλλά συχνά συναισθηματικό, πάθος για τον αγροτικό τρόπο ζωής, που ο ίδιος όμως ουδέποτε δοκίμασε στη ζωή του. Δεν είναι επίσης τυχαίο που η γαλλική γλώσσα έγινε η γλώσσα της μορφωμένης Ευρώπης: οι κοσμοπολίτικες αντιλήψεις των διανοουμένων του Διαφωτισμού δημιούργησαν στην πραγματικότητα μια εκκοσμικευμένη δημοκρατική κοινότητα των γραμμάτων. Την κοινότητα αυτή διέβρωσαν με την πάροδο του χρόνου ο ρομαντισμός, ο μυστικισμός και τελικά η ταύτιση της ιδιότητας του πολίτη ενός έθνους, με τη φυλή ή με την εθνική ανωτερότητα.

Ετσι, ο εθνικισμός ποτέ δε βρέθηκε μέσα στην τροχιά του Διαφωτισμού και των

μεγάλων επαναστάσεων του 18ου αιώνα, επαναστάσεων που σαφώς και ρητώς διαπνέονταν από μια οικουμενική, κοινωνική και πολιτιστική, αντίληψη. Οι επαναστάτες εκείνης της εποχής δεν σταμάτησαν ποτέ να σαγηνεύονται από αυτή την πολιτιστική ποικιλία και από τα πιο ανθρωπιστικά στοιχεία της. Όπως οι Διαφωτιστές, που προετοίμασαν γι' αυτούς τις διανοητικές βάσεις για τις κοινωνικές δραστηριότητές τους, οι επαναστάτες αυτοί θεωρούσαν τους εαυτούς τους πάνω απ' όλα ως «πολίτες» μιας εκκοσμιευμένης (μη θρησκευτικής) ανθρώπινης κοινότητας, που δεν γνώριζε ούτε διανοητικά, ούτε πολιτικά, ούτε εδαφικά σύνορα.